

II. Meşrutiyet Dönemi Türkçe İslam Tarihi Metinlerine Dair Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi

An Annotated Bibliography of Turkish Islamic History Texts of the II. Constitutional Period

Hasan YENİLMEZ

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
Asst. Prof., Bayburt University Faculty of Theology Department of Islamic History and Arts
Bayburt/Türkiye
hyenilmez@bayburt.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6602-3262

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 23.10.2023
Kabul Tarihi / Accepted : 26.02.2024
Yayın Tarihi / Published : 15.06.2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran-June
Cilt / Volume: 11 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 29-61

Atıf / Cite as

Yenilmez, Hasan. II. Meşrutiyet Dönemi Türkçe İslam Tarihi Metinlerine Dair Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2024), 29-61.

Doi: 10.33460/beuifd.1380358

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Yazarların dergide yayınlanan çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

*Authors publishing with the journal is licensed under the **CC BY-NC 4.0** and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.*

Öz: II. Meşrutiyet dönemi, matbuat hayatında ortaya çıkan serbestiyetle birlikte fikri hareketlerin ve bunların neticesinde ortaya çıkan metinlerin bir hayli yoğun olarak karşılaştığı bir dönemdir. Tarih ilmi -özellikle de İslam tarihi sahası- bilhassa dönemin düşüncesinin meşruiyeti açısından sıkça başvurulan, kullanılan bir alan olmuştur. "Hürriyet", "Adalet", "Müsâvat" ve "Uhuvvet" gibi dönemin yaygın sloganları Hz. Peygamber'in hayatında, İslam tarihindeki hadiselerde öne çıkarılmaya çalışılmış ve tarih önemli bir araç olarak görülmeye başlanmıştır. Aynı zamanda farklı tarih telakkilerinin öne çıkması sebebiyle özellikle dönemin aydınları tarafından yeni bir İslam tarihi yazımı ihtiyacı görülmüş ve bu çerçevede girişimlerde bulunulmuştur. Dolayısıyla bu dönemde farklı düşüncelere mensup kalemlerden birçok İslam tarihi metni ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) saltanatın kaldırıldığı tarihe kadar (1922) 51 farklı Türkçe İslam tarihi metni tespit edilmiştir. Söz konusu bu 51 metnin, 36 farklı müellif tarafından kaleme alındığı görülmüştür. Metinlerin hitap ettiği okuyucu kitlesine göre farklı yazım tarzları benimsendiği de bu incelemelerimizde anlaşılmaktadır.

Eserlerde takip edilen usûl, söz konusu dönemde var olan tarih telakkilerine dair de bir ipucu sunmaktadır. Kronolojik olarak hazırlanan bibliyografyada metinlerin dili ve ele aldığı konular belirtilmiş, metinler içerisinde başvurulan kaynaklar ismen zikredilmiştir. Ayrıca metinlerin önsözünde müellifin, eserini kaleme alma sebebine dair ifadeleri yer alıyorsa bunlar birebir aktarılmaya çalışılmıştır. Bibliyografyada yer verilen metinler hakkında müstakil çalışmalar bulunuyorsa -tespit edilebildiği kadarıyla- bu çalışmalara da atıflarda bulunulmuştur. Kısacası bu çalışmada II. Meşrutiyet döneminde kaleme alınan İslam tarihi metinleri hakkında açıklamalı bir bibliyografya hazırlanmış ve metinlerin dikkat çeken hususları ön plana çıkarılmış ve böylelikle o döneme dair çalışma yapacak olan araştırmacılara küçük bir katkı sunmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Siyer, Osmanlı, II. Meşrutiyet, Tarih Yazıcılığı

Abstract: During the Second Constitutional period, characterized by the newfound freedom in the press, there was a notable proliferation of intellectual movements and resultant texts. History, particularly within the field of Islamic history, became a frequent point of reference in assessing the legitimacy of the period's ideologies. The common slogans of the era, including "Liberty", "Justice", "Equality" and "Fraternity" found emphasis not only in the life of Prophet Muhammad but also in the events in Islamic history. This emphasis led to a transformation in the perception of history, elevating it to the status of a crucial tool. Simultaneously, the diverse historical ideas prevalent during this period prompted intellectuals to recognize the necessity for a novel approach to writing Islamic history. In response, these intellectuals undertook initiatives within this evolving framework. Consequently, numerous texts on Islamic history were produced by pens reflecting different perspectives. In this research, 51 distinct Turkish Islamic history text were identified from the declaration of the Constitutional Monarch II (1908) until the abolition of the Ottoman Sultanate (1922), written by 36 different authors. This analysis also reveals that these texts adopted varying writing styles depending on the target audience. The methodology employed in each work provides insights into the historical perceptions prevalent during that era. The bibliography, arranged chronologically, specifies the styles and subjects of the texts, while also citing the sources referenced within them. Furthermore, if the preface of the texts contains the author's statements regarding the reason for writing their work, these have been quoted verbatim. This study comprises an annotated bibliography of Islamic history texts written during the 2nd Constitutional period. It provides an overview of the general content of the texts, emphasizing noteworthy points. Indeed, an effort has been made to make a modest contribution to researchers studying that specific period.

Keywords: Islamic History, Sirah, Ottoman, Second Constitutional Monarchy, Historiography

Extended Summary

The Second Constitutional Period marked a pivotal phase in the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey, witnessing crucial developments that laid the foundation for subsequent reforms and intellectual movements during the

Republican era. The roots of changes in various fields, from education to religion, can be traced back to Constitutional Period. This era became a focal point for extensive discussions aimed at identifying the causes of the economic, political, and military crises that had plagued the Ottoman Empire for two centuries, with a concerted effort to address and eliminate them. The Ottoman Empire's inclination towards modernization and westernization, prompted by the crises it faced, had a profound impact on historiography. Scientific historiography, which gained prominence in the West in the nineteenth century and became more influential in the early twentieth century, found its way into the Ottoman Empire as well. Within the context of this new historical perspective, predominantly pro-Western authors reinterpreted history and produced new texts. Islamic history, in particular, witnessed the visible effects of scientific historiography, influenced by positivism. Numerous texts written during the Second Constitutional Period reflected the influence of the new idea of history, emphasizing the necessity to approach the writing of Islamic history within this framework. Simultaneously, the declaration of constitutional monarchy brought significant developments to the Ottoman press, with history, in particular, becoming a popular focus due to newfound press freedom. Intellectuals and ulema of the time utilized history to legitimize political ideas, often drawing from Islamic history. The common slogans of the era, including "Liberty", "Justice", "Equality" and "Fraternity" found emphasis not only in the life of Prophet Muhammad but also in the events in Islamic history. As a result of these factors, fifty-one Turkish Islamic history texts were written during the Second Constitutional Period, showcasing diverse perspectives. This research identified fifty-one different Islamic history texts from the declaration of the Second Constitutional Monarchy (1908) to the abolition of the Ottoman Sultanate (1922), authored by thirty-six individuals. Examining the educational background of the authors revealed a higher prevalence of those with a modern school education, often writing their texts for modern schools. The methodology employed in each work provides insights into the historical perceptions of the time. Some Works focused on eliminating miracles, commencing Islamic history with the political and socio-cultural history of the Arab geography where the Prophet lived, and incorporating references to branches of science such as archaeology a reflection of the new historical thinking of the period. However, there were also texts adhering to classical historiography, emphasizing miracles and narrating the history of Islam from the creation of the first man. As can be seen from the bibliography, in addition to the life of the Prophet Muhammad, there are a few biographical works written in this period that deal with the lives of Mu'awiya b. Abu Sufyan, Abu Bakr and 'Umar and 'Umar b. 'Abd al-'Aziz. of course, it is not possible in this study to examine each text in detail and to analyze the text in terms of method and style. The bibliography, arranged chronologically, indicates the styles and themes of the texts, along with citing sources mentioned within the texts by name. Additionally, efforts were made to quote author statements from the prefaces about the reasons for writing their work. This study presents an annotated bibliography of Islamic history texts written during the Second Constitutional Period, offering insights into the general content of the texts and highlighting noteworthy points. It aims to contribute modestly to researchers studying this period, with the hope that future studies will delve into these texts further, considering aspects such as subject, source, language, etc., in the context of the political and intellectual movements of the time.

Giriş

XIX. yüzyıl Osmanlı'sında matbuatın -eğitimin de bir parçası olarak- gelişmesi ile zaman içerisinde matbuata dair nizamnameler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu nizamnameler dönemin matbuat hayatına dair önemli bilgiler verirken aynı zamanda devletin, özellikle de dönemin muhalifleri tarafından çokça tenkide tabi tutulan II. Abdülhamid idaresinin matbuata yönelik nasıl bir siyaset takip ettiğini de gözler önüne sermektedir. Söz konusu nizamnameler ve dönemin matbuata yönelik uygulamaları çerçevesinde yapılan çalışmalarda genel olarak neşriyat yasaklarının, kanunî, dinî ve ahlakî, siyasî ve edebiyat telakkisinin değişimi ile doğrudan irtibatlı olduğu ortaya konulmuştur.¹ XIX. yüzyılın sonuna doğru İttihad ve Terakki Cemiyeti çatısı altında hâricte artan muhalefetin dâhile de sıçramasıyla birlikte II. Abdülhamid idaresinin matbuata karşı daha hassas bir tavır aldığı, metinlerin daha çok sansüre tabi tutulduğu görülmüştür.²

II. Meşrutiyetin ilanıyla matbuat hayatında ortaya çıkan serbestlikle neşriyat faaliyetlerinde ciddi artışlar görülmüş, aynı zamanda bu neşriyatta II. Abdülhamid döneminin sansürüne de atıflarda bulunulmuştur. Müstakil İslam tarihi metinleri de kaleme alan dönemin müelliflerinden Ali Cevad Bey'in,³ ibtidaiye mekteplerinde okutulmak üzere telif ettiği *Yeni Küçük Osmanlı Tarihi* eserinin mukaddimesindeki şu ifadeleri bunun bir örneğidir:

“Devr-i istibdadda yazılan bilcümle eserler bir tazyik altında yazıldığı için en lüzumlu ve istifadeli mebâhisi henüz yetişmekte olan çocukların parlak ve cazibeli zihinlerini tenvire hizmet edecek yerleri tay olunur ve hele tarih kitaplarının kuyruğu ve kulağı kesik bir hâle getirilir idi. Hamd olsun devr-i âli-i meşrutiyet böyle tazyikleri, şiddetleri ortadan kaldırdığından her muharrir evlâd-ı vatanın istifadesini düşünerek kalemini istediği gibi idarede muhtar olduğundan meşrutiyetten sonra yazılan târih kitaplarında hakayık-ı târihiyyeye yalandan ve riya ve dalkavukluktan ârî olarak tasvir edilecek ve talebenin bu veçhile istifadesi ziyadeleşecektir.”⁴

1 Ali Birinci, “Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal”, TALİD IV/7 (2006), 314-329.

2 Birinci, söz konusu bu dönemde özellikle suikast, ihtilal, hâll, sosyalizm, anarşi, kanun-i esasî, hürriyet, müsavat, meşveret gibi dönemin idaresi tarafından sakıncalı görülen kavramların ve aynı zamanda dönemin hassas harici meselelerini tartışan kitapların yasaklandığını ifade etmektedir. Bkz. Birinci, agm, 345.

3 Son dönem Osmanlı müelliflerinden, coğrafya ve tarihçiliği ile öne çıkan Ali Cevad Bey'in, II. Meşrutiyet dönemi neşredilen eserlerinde ekseriyetle İbnü'n-Nüzhet Cevad, Cevad b. Nüzhet ve A. Nüzhet gibi farklı imzalar kullanıldığı; bunun da karışıklıklara sebebiyet verdiği görülmektedir. Örneğin bazı kataloglarda A. Nüzhet imzası ile yayınlanan *Yeni Küçük Tarih-i İslâm* (1327) eseri Ziya Gökalp'in damadı Ali Nüzhet Göksele (1897-1961) nispet edilmekte ve dolayısıyla önemli bir bilgi hatasına sebebiyet verilmektedir.

4 Nüzhet, *Yeni Küçük Osmanlı Tarihi*, (Dersaadet: Tefvik Kütüphanesi, 1325), 3. Benzer ifadeleri dönemin önemli tarihçilerinden Köprülü'nün metninde görülmektedir. O, II. Abdülhamid idaresinin şiddetli bir şekilde yasakladığı tarihçilik merakının meşrutiyet sonrasında ifrat derecesine kaçan bir hâl aldığını, her gün yeni bir tarih metni ortaya çıktığını, ekseriyetle de siyasî tarih, şark meselesi ve İslam tarihi alanlarında yoğunlaştığını ifade etmektedir. Bkz. Köprülüzâde Mehmed Fuâd, “Tedkik ve Tenkid: Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında”, *Bilgi Mecmuası* 1/2 (Kanûn-i Evvel 1329), 186.

Buna benzer olarak II. Meşrutiyet döneminde İslam tarihi alanında küçük risaleler şeklinde eserler telif eden Hilmizâde İbrahim Rifat Efendi de Sıffin savaşını işlediği eserine hürriyet vurgusu ile başlamaktaydı. II. Meşrutiyet dönemi İslam tarihi eserlerinin sayısına bakıldığında -geçmiş döneme kıyasla- ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Yeni tarih telakkilerinin ortaya çıkışının, bu çerçevede eserler kaleme alma gayretinin ve tarihin araçsallaştırılmasının da söz konusu bu artışta ciddi bir tesiri olduğu kabul edilmelidir.⁵ Özellikle dönemin “meşveret”, “adalet” “hürriyet” ve “müsâvat” gibi siyasî sloganları, kavramları İslam tarihi hadiseleri üzerinden okunmakta ve meşruiyeti savunulmaktaydı.

II. Meşrutiyet döneminde kaleme alınan İslam Tarihi metinleri hakkında genel olarak yapılan çalışmaların siyer alanında ağırlık kazandığını söylemek mümkündür.⁶ Bu çalışmalar ekseriyetle seçme metinler üzerinden yapılmakta ve İslam Tarihi'nin siyer haricindeki alanları üzerinde çok fazla durulmadığı anlaşılmaktadır. Bazı dönem metinlerinde Cumhuriyet sistemine benzetilen Hulefâ-yi Râşidin dönemi ve halifeleri hakkında kaleme alınan çalışmalar hakkında detaylı bir incelemede bulunulmamış, bu metinler üzerinden Emevî ve Abbasî okumaları çok yapılmamıştır. Ekseriyetle ilk mektep talebeleri için kaleme alınan genel İslam Tarihi metinlerinde neden Midhat Paşa'nın biyografisine yer verildiği dahi sorgulanmamıştır. Dolayısıyla bu bibliyografyada döneme ait ulaşabildiğimiz bütün Türkçe İslam Tarihi metinlerine yer vererek dönem metinlerine dair daha geniş değerlendirmeler yapılmasına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

1. Müelliflere ve Metin Muhtevasına Dair Bazı Notlar

II. Meşrutiyet dönemine ait inceleme imkânı bulduğumuz 51 adet Türkçe İslam Tarihi metni -ortak yazarlar da dahil- 36 farklı müellif tarafından kaleme alınmıştır. Bu müelliflerin kaleme aldığı metinlerden sadece Hz. Peygamber'in hayatı/siyer ile sınırlı olanlar 9 adet olup çoğunluğu medrese mensubu müelliflerin kaleminden çıkmıştır. Hz. Peygamber'in hayatı haricinde biyografik tarzda kaleme alınan eser sayısı da beşi geçmemektedir. Bunlar; Avlonyalı Süreyya Bey'in dönemin tartışmalı metinlerinden olan Muâviye b. Ebû Süfyân biyografisi, Lütfullah Ahmed tarafından kaleme alınan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer biyografileri ve son olarak

5 Modernleşmeyle birlikte ve özellikle de II. Meşrutiyet'le birlikte ortaya çıkmaya başlayan yeni tarih telakkilerinin İslam Tarihi yazımında nasıl bir etki yarattığına dair geniş bir değerlendirme için bkz. Hasan Yenilmez, “II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihi Metinlerinde Usul Tartışmaları”, *Osmanlı'da İlm-i Târih*, ed. Ercüment Asil v.dğr. (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2023), 157-176.

6 Genel olarak İslam tarihi metinleri hakkında en kapsamlı çalışma Mehmet Çoğ tarafından yapılmış 1908-1918 tarihleri arasındaki metinler incelenmeye çalışılmıştır. Lakin bu çalışmada dönemin Türkçe kaleme alınmış İslam tarihi eserlerinin tam bir listesinin olduğunu söylemek güçtür. Ayrıca II. Meşrutiyet dönemi 10 yıllık bir süre ile sınırlandırılmıştır. Bkz. Mehmet Çoğ, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004). Siyer alanında yapılan bazı çalışmalar için bkz. Nesime Beyza Kemikli, *Meşrutiyet Dönemi Türkçe Siyer Yazıcılığı Üzerine Bir İnceleme*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020); Muhammed İhsan Hacısmaioğlu, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Türklerinde Siyer Yazıcılığı (1839-1923)*. (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

Ali Seydî Bey'in Aşere-i mübeşşere'ye dair neşrettiği küçük eseri ve Hilmizâde İbrahim Rifat Efendi'nin tematik olarak kaleme aldığı, risale mahiyetindeki *Ömer b. Abdülaziz Yahut Padişah Böyle Olmalı* başlıklı metnidir. Bunlar haricindeki İslam tarihi metinlerini konuya başlangıç bakımından iki kısma ayırabiliriz. İlki hilkat veya Hz. Adem'den başlayarak kısas-ı enbiyânın da dahil edildiği metinler ikincisi ise Hz. Peygamber'in muhatap olduğu toplum ve coğrafyayı esas alarak Araplar ve Arap coğrafyası üzerinde durularak inşa edilmeye başlanan metinlerdir. Her iki metin türünde de Hz. Peygamber dönemini sırasıyla halifeler devri (Hulefâ-yi Râşidin, Emeviler, Abbasiler), Tavâif-i Mülûk⁷ ve Haçlı Seferleri konuları takip etmektedir. İstisnâ olarak Osmanlılar döneminin dahil edildiği metinlerle de karşılaşmak mümkündür.

II. Meşrutiyet ilanıyla genelde tarihe özelde de İslam tarihine artan ilginin yansımalarını müellifler üzerinden de okumak mümkündür. Bibliyografyada yer verilen metinler incelendiğinde ekseriyetle modern mektep menşeli aydınların İslam tarihine ciddi bir meyilleri olduğu görülmüştür. Buna karşılık, medrese menşeli erbab-ı kalemin ise bu alanda daha az metin inşa ettiği tespit edilmiştir.⁸

İncelenen metinlerin neredeyse yarısının farklı seviyelerdeki mektep ve medrese talebeleri için kaleme alındığı ve bu çerçevede bir dil ve üslup benimsendiği görülmüştür. Ayrıca ona yakın eserde "medhal" veya "mukaddime" başlıkları altında tarihçilik, tarih usûlü meselelerine dair bahisler açılmakta burada tarihin tanımı, faydası ve kaynakları gibi konular muhtasar veya mufassal olarak ele alınmaktadır.

2. Bibliyografyanın Hazırlanmasında Dikkat Edilen Hususlar

Açıklamalı bibliyografyanın hazırlanması sırasında belirli hususların takip edildiğini belirtmek gerekir. İlk olarak zikredilmesi gereken husus II. Meşrutiyet'in hangi tarih aralığını kapsadığı meselesidir. Başlangıç tarihi açısından bir ihtilaf olmasa da bitişi konusunda 30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi, Nisan 1920 Meclis-i Mebûsan'ın feshi, 20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu neşri, 1 Kasım 1922 saltanatın ilgası gibi farklı tarihler esas alınabilmektedir.⁹ Bu çalışmada tarihî kapsam olarak II. Meşrutiyet dönemini, ilanının gerçekleştiği Temmuz 1908'den saltanatın ilga edildiği Kasım 1922'ye kadarki en geniş tarihi süreci kabul ederek, bu tarih aralığında bulunan eserleri listeye dahil ettik.¹⁰ Dönem metinlerinde

7 Metinlerde ekseriyetle Tavaif-i Mülûk başlığı altında -bazı küçük farklılıklar olsa da- şu devletler ele alınmaktadır: Ağlebiler, Fatimiler, Büveyhiler, Eyyübiler, Endülüs Emevileri, Murabıtlar, Muvahhidler, Gazneliler, Harizmşahlar, Selçuklular.

8 Bu hususun ortaya çıkmasında elbette dönemin artan bilimsel tarih telakkisi de etkilidir. Mektepli aydınların tercüme yoluyla karşılaştıkları pozitivist tarih düşüncesi, onları bu düşünce çerçevesinde yeni tarih metinleri inşa edilmesi düşüncesine sevk etmiştir.

9 Şükrü Hanioglu, "Meşrutiyet", *DA*, c. XXIX (Ankara: TDV, 2004), 383.

10 Abdullâh Cevdet'in Dozy'den tercüme ettiği eserin ilk cildi her ne kadar Haziran 1908 tarihinde neşredilse de gerek eserin döneme etkisi gerekse II. Meşrutiyet'in ilanına çok yakın bir tarihte kaleme alınması, eseri listeye almamızda önemli sebepler olmuştur.

eserlerin baskı tarihleri ekseriyetle rûmî takvimle gösterilmesi sebebiyle bibliyografyanın kronolojik sıralamasında yine rûmî takvim dikkate alınmış eğer hicrî takvim de zikredilmişse o da bibliyografyada belirtilmiştir. Bazı metinlerde ise verilen tek tarihin hicrî olduğu, dönemin süreli yayınlarından tespit edilmiş ve buna binaen rûmî karşılığı köşeli parantezde verilerek sıralamaya konulmuştur. Dolayısıyla bu bibliyografyaya eserlerin baskı tarihleri 1324-1338 (rûmî) aralığını gösteren İslam tarihi metinleri dahil edilmiştir.

Eserlerin açıklamalarında ekseriyetle onu farklı kılan hususlar üzerinde durulmuş, eserlerin mukaddimelerinde müelliflerin, sebab-i telif hakkındaki ifadelerine önem verilerek atıflarda bulunulmuştur. Ayrıca eserlerde kullanıldığı açıkça belirtilen kaynaklar da açıklamada zikredilmeye çalışılmıştır.

3. II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihi Eserleri Bibliyografyası

1. Dozy, *Târih-i İslâmiyet*, trc. Abdullah Cevdet, Mısır: Matbaa-i İctihad, 2 Cilt, 1908, 730 s.

II. Meşrutiyet'in hemen arifesinde Abdullah Cevdet tarafından "Hakiki târih nâmının levâzım ve mahsûsâtını bihakkın hâiz" ve aynı zamanda Müslümanlar için İslam tarihi alanında en "nâfi", mütâlâa ve mülâhazası daha ziyade kat'iyu'l-lüzûm" bir kitap olarak neşredilen bu eser, yayımlanmasından itibaren Osmanlı'da uyandırdığı yankı ve tesirleri bakımından II. Meşrutiyet döneminin en önemli metinleri arasında zikredilebilir.¹¹ Eser, İslâm öncesi Arabistan'daki dinî hayatı ele aldığı "Arabistan'ın Din-i İbtidâisi" konusuyla başlayarak yayımlandığı 1863¹² yılına kadarki İslam tarihinin muhtasar bir hâlini okuyucuya sunmaktadır. Oryantalist bir bakış açısıyla kaleme alınan eserde, Hz. Peygamber'in hayatı, Kur'an'ın toplanması ve mucizeler bahsi, İslamiyet'teki ibadetler konusu, Hulefâ-yi Râşidin dönemi, en eski fırkalar (Basra Ekolu, Mutezile, Haricilik, Şiilik, Keysanîlik, Mehdî doktrini vb.), Abbasiler devrinde İslâm, İsmaililer, Sûfilik, Batıda İslâm, Türkler, Moğollar, Hindistan ve Çin'de İslâmiyetin durumu, Vehhabilik ve son olarak dönemin güncel konuları başlığı altında Rusya, Asya ve Afrika'da güncel dinler, güncel şiilik ve sûfilik, Türk İmparatorluğu, Ermeniler ve İslâm'ın geleceği gibi mevzular ele alınmaktadır. Eserin sonundaki "Tekmile" başlığında "Son Kırk Sene Zarfında İslâmiyet" bahsine yer verilirken bu bölümün, Arthur Guy'un, Dozy'nin eserine bir nevi zeyl olarak kaleme aldığı "Kırk Seneden Beri İslamiyet" makalesinden iktibas olunduğu belirtilmiştir. Bu başlık altında "Âlem-i İslâm'ın esbab-ı inhitatı", "Ondokuzuncu Yüzyılda Avrupa ve İslamiyet", "İslahat-ı Diniyye" meseleleri işlenmiştir. Abdullah Cevdet, eserin çevirisinde bazı mülâhazalarını da dipnotta (A.C.) imzasıyla düşmüştür.

11 Tercümenin uyandırdığı yankılar için bkz. İbrahim Hatipoğlu, "Osmanlı Aydınlarında Dozy'nin Tarih-i İslâmiyyet'ine Yöneltilen Tenkitler", *İslam Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 197-213; Hasan Yenilmez, *II. Meşrutiyet Dönemi İslam tarihi yazıcılığında oryantalizm etkisi: Dozy reddiyeleri örneği*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015)

12 Reinhart Petrus Anne Dozy, *Het Islamisme*, (Haarlem: 1863); Abdullah Cevdet, tercümesinde Victor Chauvin tarafından 1879'da yapılan *Essai sur l'histoire de l'Islamisme* başlıklı Fransızca tercümesini esas almıştır.

2. Hüseyin Hıfzî, *Hulâsa-i Târih-i İslâm*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1324, 136 s.

Hz. Peygamber'in nesebi hakkında kısa bir bilgi içeren "Asr-ı Saadet" bölümüyle başlayan eserde, Hz. Peygamber'in hayatı, Hulefâ-yi Râşidin, Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri ve sonrasında Timurlular hanedanlığı da dahil o döneme kadar tarih sahnesinde yer alan ekseriyetle Müslüman hanedanlıklar ve Moğollar ele alınmakta, kısa bilgiler verilmektedir. Söz konusu hanedanlıklar coğrafi bölgelere göre tasnif edilerek değerlendirilmektedir. Ele alınan konularda halifelerin ve hükümdarların idare süreleri ve ömürleri hakkında bölüm sonlarında tablolar verilmekte ayrıca konuyla ilgili sorular okuyucuya yöneltilmektedir. Müellif eserin kime hitaben kaleme alındığına dair bir bilgi vermese de eserde kullanılan usûl ve üsluptan hareketle dönemin ders kitaplarıyla oldukça benzerlik taşıdığı rahatlıkla söylenebilir.

3. Süreyya Avlonyalı, *Fetretü'l-İslâm*¹³, İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1325, 338+4 s.

Meşrutiyet döneminin tartışmaları metinlerinden biri olan eserde, "Mülûk-i İslâmiyenin birincisi ve mevzuat-ı istibdâdiyenin müessisi sayılan" Muâviye b. Ebû Süfyân'ın "hasenat ve seyyiâtı"yla hayatı, "birçok müdevvenat-ı tarihiyeden iktibas ile" kaleme alınmıştır. Beni Ümeyye kabilesinden başlayarak Muâviye b. Ebû Süfyân'ın hayatındaki tüm safhaları ayrı başlıklar halinde incelenmektedir. Modern anlamda dipnot usûlünün kullanılması ve kullanılan kaynaklara sayfa bilgileriyle atıfta bulunulması eseri, dönem metinleri arasında metod bakımından da farklı bir konuma yerleştirmektedir. Eserde, *Tefsirü'l-Hâzin*, *Garâibu'l-Kur'an*, *el-Mevâhibu'l-Ledüniyye*, *el-Keşşâf*, *Üsdü'l-gâbe*, *el-Eğânî*, *Târihu'l-Hulefâ*, *Mir'âtu'l-İber*, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *Fütûhu'l-Büldân*, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, *el-Kâmil fi't-Târih*, *Tarihu Ebu'l-Fidâ*, *Tarihu'l-Hamîs*, *Câmiu'l-Beyân*, *Murûcu'z-Zehab*, *Nehcü'l-Belâga*, *Mecmau'l-Emsâl*, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, *Nakdü't-Tevârih*, *Tâcu'l-Arûs*, *Meşâhiru'n-Nisâ*, *Câmiu'l-hikâyât* gibi birçok kaynaktan yararlandığı görülmektedir. Emevilerin ve özelde Muâviye b. Ebû Süfyân'ın istibdad anlayışı üzerinden II. Abdülhamid dönemine atıflarda bulunulması eser hakkında tahkikat yapılmasına ve fetva çıkarılmasına sebebiyet vermiştir.¹⁴

4. Halil Vâhid, *Târih-i Enbiyâ ve İslâm*, İstanbul: Karabet Matbaası, 1325/1327, 176 s.

İdadiye ve Rüşdiye mekteplerinde okutulmak için kaleme alınan eser iki ana bölümden müteşekkildir. "Târih-i Enbiyâ" başlıklı ilk bölüm, Hz. Adem'den başlayarak Hz. İsa'ya kadar gelen peygamberler hakkında kısa bilgiler ihtiva

13 Eser ismi kapakta, *Fitretü'l-İslâm* şeklinde hareketlese de günümüz Türkçesi açısında fetret şeklinde latinize etmenin daha doğru olacağı kanaati hasıl olmuştur.

14 Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920) – Hatırat ve Terâcim-i Ahvâl*, haz. Abdülhamid Kırmızı, 2. Baskı (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 422-23.

etmektedir. “Tarih-i İslâm” başlıklı ikinci bölümün ilk kısmı ise evvela İslamiyet’in ortaya çıkışından önce Arapların ve yaşadıkları coğrafyanın durumuna değinilmekte akabinde Hz. Peygamber’in hayatı risalet ve hicret bakımından dönemlere ayrılarak ele alınmaktadır. Bu bölümde ayrıca Hz. Peygamber’in miraç hadisesi, gazveleri, veda haccı, şemali ve ailesi hakkında müstakil başlıklarla da karşılaşılmaktadır. Bölümün ikinci kısmında ise Hz. Hasan ile nihayete erdirilen Hulefâ-yi Râşidin dönemi hakkında muhtasar bilgiler sunulmaktadır. Bölümün üçüncü kısmını Emevi halifelerinin tek tek ve muhtasar şekilde ele alındığı Emeviler devri oluşturmaktadır. Abbasi döneminin ele alındığı dördüncü kısımda ilk olarak hilafetin Abbasilere geçişine değinilmekte akabinde Halife Me’mûn dönemine kadarki Abbasi halifelerine dair ara başlıklar açılarak haklarında kısa bilgiler aktarılmaktadır. Me’mun sonrası döneme çok değinmeyen müellif, Endülüs Emevileri bahsini açmakta ve her bir hükümdarı hakkında özet bilgiler vermektedir. Devamında Endülüs ve Afrika bölgesinde ekseriyetle Abbasilerin yıkılışından sonra kurulan küçük devletler hakkında muhtasar bilgiler aktararak eserini “Medeniyet-i İslamiye” başlığını verdiği iki sayfalık bir bölüm ile nihayete erdirmektedir. Öğrencilerin eğitiminin pekiştirilmesini amaçlayan Halil Vâhid, her bölüm başlığının nihayetinde sorulara yer vermektedir.

5. İbnülcevad Efdaleddin [Tekiner], *Tarih Dersleri – Birinci Kısım: Duvel-i İslâmiyye Vekây’i*, İstanbul: Kader Matbaası, 1325/1327, 112 s. (?)¹⁵

Eser Mekteb-i Sultânî’de okutulan Osmanlı Tarihi dersine bir esas teşkil etmek üzere kaleme alınmış ve ilerleyen süreçte bir ders kitabı olarak planlanmıştır. Beş bölümden müteşekkil olan eserin “mebâdi” alt başlığını taşıyan ilk bölümünde tarihin tanımı, ehemmiyeti, kaynakları, usûlü ve yardımcıları hakkında bilgiler verilmektedir. “Arabistan’a Dair Malumat” başlıklı ikinci bölümde ise Arabistan’ın coğrafi durumundan kültürel yapısına kadar geniş bir özet sunulmaktadır. “Bazı Malumat” başlıklı üçüncü bölümde ise Arabistan’daki meşhur kabilelerden, hicret hadisesinden ve tarih düşme usûlünden kısaca bahsedilmektedir. “Hulefâ-yi Râşidin” serlevhali dördüncü bölümde önce kısaca hilafet kavramı üzerinde durulmakta akabinde de dört halifenin dönemleri tek tek ele alınmakta ve ekseriyetle siyasi tarih merkezli, fetih hareketlerini öne çıkaran bir anlatım takip edilmektedir. “Emevilerin Devr-i Hükümeti” başlıklı son bölümde ise her bir Emevi halifesine başlıklar açılarak kısa da olsa bazı bilgiler verilmektedir. Eserde her bölümün nihayetinde “mümarese” adı altında bölümle ilgili bir nevi sınav soruları ve “hitâbe” adı altında da okuyucuya yönelik kısa nutuklar bulunmaktadır.

15 Elimizdeki nüshada metnin 112. sayfada yarım kaldığı ve farklı bir nüshaya erişemediğimiz için de eserin tam olarak kaç sayfa olduğu tespit edilememiştir.

6. Ali Seydî, *Târih-i İslâm*, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1326, 48 s.¹⁶

İbtidâilere mahsus olarak kaleme alınan risale boyutundaki bu eser, üç ana bölümden müteşekkildir. İlk bölümde Hz. Adem'den Hz. İsa'ya kadar gelen Peygamberler ve yaşanan bazı hadiseler (İlk katl, Nuh tufanı, İsrailoğullarının ortaya çıkışı gibi) oldukça muhtasar şekilde ele alınmakta ikinci bölümde ise Hz. Peygamber'in hayatı incelenmektedir. Eserin üçüncü bölümünü ağırlıklı olarak halifeler dönemi oluşturmaktadır. Eserin nihayetinde ayrıca Abbasi sonrasında ortaya çıkan küçük devletler hakkında özet bilgiler aktarılmaktadır. Kitabın sonunda metin içerisinde geçen bazı Arapça ve Farsça kökenli kelimeler için lügatçeye de yer verilmiştir.

7. Hilmizâde İbrahim Rıfat, *Hazret-i Ali ve Muâviye Sıffin Vak'ası*, [Dersâadet]: Bâbiâli Caddesinde 38 Numaralı Matbaa, 1326, 24 s.

Müellif, "Şu vak'a-i târihiyeyi sâye-i hürriyette yazıyoruz. Bitaraflığımız hasebiyle aynen nakl edeceğiz" sözleriyle eserine başlasa da hemen akabinde naklettiği "Muâviye daha zaman-ı sa'd-ı iktiran Hazret-i Peygamber'den beri hilafet-i İslâmiyeyi zaman-ı idaresine almak için birçok esbab kurdu. Zeminler hazırladı nihayet Sıffin vakasının husulüne sebep oldu" ifadeleriyle kanaatini peşinen ortaya koymuştur. Sıffin vakasının mufassal bir anlatımını içeren eser yer yer taraflar arasında geçen diyaloglar da içermektedir.

8. Hilmizâde İbrahim Rıfat, *Hazret-i Hüseyin Radiyallahu anh ve Vak'a-i Dilsûz-i Kerbelâ*, [Dersâadet]: Vezirhân'da 48 Numaralı Matbaa, 1326, 22 s.

Eserde Kerbela Hadisesi ele alınmadan önce, Muâviye b. Ebû Süfyân'ın Hz. Peygamber döneminden beri sahip olduğu iddia edilen iktidar hırsına ve onun nasıl istibdadın sembolü haline geldiğine dair küçük bir giriş yapılmakta, akabinde de Tarafların birebir diyaloglarına da yer verilerek Kerbela hadisesinin nasıl başlayıp neticelendiği okuyucuya aktarılmaktadır.

9. Hilmizâde İbrahim Rıfat, *Hazret-i Ömer Radiyallahu anh ve Adaleti*, Dersâadet: Bâbiâli Caddesinde 33 Numaralı Matbaa, 1326, 15 s.

Adalet düşüncesi çerçevesinde Hz. Ömer'in hayatını menkıbevi bir usûl ile kaleme alan müellif, metnini Hz. Ömer'in halifeliği sırasında adalet, müsavat hususlarındaki uygulamaları üzerine inşa etmektedir. Kaleme alındığı dönemin (II. Meşrutiyet) siyasi düşüncesinin de yer yer yansıtıldığı küçük risalede, "şura", "meşveret" gibi kavramların önemi üzerinde de durulmakta bu kavramların Hz. Ömer'in hayatı ile irtibatlandırıldığı örnekler okuyucunun dikkatine sunulmaktadır.

¹⁶ Ali Seydî'nin tarih düşüncesi hakkında yapılan bir tez çalışmasında bu bibliyografyada yer alan Ali Seydî'nin tüm eserleri zikredilmek ve değerlendirilmekle birlikte bu küçük eseri hakkında bir malumata yer verilmediği görülmüştür. Bkz. Erdal Sarıbaş, *Ali Seydî Bey'in Tarih Düşüncesi*, (İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020)

10. Hilmizâde İbrahim Rifat, *Hazret-i Osman ve Şehâdeti, Dersaâdet: Bâbîali Caddesinde 38 Numaralı Matbaa, 1326, 15 s.*

Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle sonuçlanan isyan hareketinin ele alındığı bu küçük risale, söz konusu isyan hareketinin doğrudan Muâviye b. Ebû Süfyân'ın, hilafeti ele geçirmek için Medine'de bir ihtilal çıkarma gayreti ve teşebbüsüyle ilişkilendirilmesi açısından dikkat çekicidir. İlk iç karışıklıklardan itibaren Hz. Osman'ın evinde şehit edilmesine kadar gelişen süreçler ve Hz. Ali'nin bu isyan hareketini durdurmaya yönelik girişimleri ve tavırları da risalede kısaca incelenmektedir.

11. Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Târih-i İslâm, c. I, Kostantiniyye: Hikmet Matbaası, 1326, 320 s; c. II, Kostantiniyye: Hikmet Matbaası, 1327, 322-671 s.*

Târih-i İslâm eseri dönem metinleri ile kıyaslandığında “kendi dönemi içinde, İslâmı ve İslâm tarihini merkeze alarak modern bir tarih usûlü ve tarih tenkidi, hatta buna bağlı olarak yeni bir din ve bilim (fen) tasavvurunu geliştirmeye çalışan metinler arasında özel bir yere sahiptir”¹⁷ II. Meşrutiyet döneminin en tartışmalı metinlerinden biri olan, Abdullah Cevdet tarafından Dozy'den tercüme edilerek neşredilen *Târih-i İslâmiyet* eseri başta olmak üzere buna benzer birçok oryantalist metinlere tek tek reddiye yazılmasının imkansızlığından bahseden Şehbenderzâde “fennî taassupla” kaleme alınmış bir İslam tarihi metninin ortaya koyulmasını savunarak ve bu çerçevede iki ciltlik eserini meydana getirmiştir. İlk cildin yaklaşık üçte birlik kısmı, tarih usûlüne dair bazı bahislerden (tarihin tanımı, konusu, bölümleri, özellikleri vb.) din felsefe ve fen ilişkilerine ve burada öne çıkan isimlere dair birçok konu başlığını içeren geniş bir mukaddimeden oluşmaktadır. Akabinde Arap tarihinden başlayarak başta İslamiyet öncesi Arap yarımadası olmak üzere çevre toplumların (İranlılar, Romalılar, Yunanlar vb.) durumları incelenmekte ve Hz. Peygamber'in hayatı, toplumsal rolü, şemâili, ortaya koyduğu dini kaideleri üzerinde durulmaktadır. Eserin ikinci cildinde ise Hulefâ-yi Râşidin döneminden XIX. asra kadarki tarihi süreç ihtiva edilmekte, Emeviler, Abbasiler, Selçuklu ve Osmanlı hanedanlıkları öne çıkarılmaktadır. Müellif, eserinin ikinci cildinde üzerinde durduğu ana mesele, Sakîfetü Benî Sâide'den itibaren başlayan ihtilafların, nifakların asırlarca ne şekilde devam ettiği hangi sâiklerle derinleştiği ve çözümlerinin neler olabileceğidir. Nitekim bu çerçevede bazı temaları öne çıkarmakta ve okuyucusuna sunmaktadır.

12. Tâhirülmevlevî, *Târih-i İslâm Sahâifinden, Dersaâdet: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1326, 88 s.*

Tâhirülmevlevî'nin *Sıratımüstakim* ve *Beyânu'l-Hak* dergilerinde tefrika edilen metinlerinden bir seçme yapılarak neşredilen çalışma, dönemin tarih metinlerine

¹⁷ İsmail Kara, “Osmanlı-İslâm Dünyasında Yeni Tarih Telakkileri Şehbenderzâde Örneği”, *Din ve Modernleşme Araştırma: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 104.

kiyasla daha ağır ve edebî bir dil kullanılarak kaleme alınmıştır. Eserde kronolojik bir tarih yazımı usûlü benimsenmemekle birlikte bazı İslam tarihi hadiselerinin (Mescid-i Dırar Hadisesi, Mute Savaşı) dönemin siyasi meseleleri (31 Mart Vakası, Girit Meselesi) ile doğrudan irtibatlandırılarak bir nevi tarihinin araçsallaştırılması da söz konusudur. Hz. Peygamber'in hicreti esnasında onu yakalamaya çalışırken Müslüman olup, Medine'ye girişinde alemdârlığını yapan Büreyde b. Husayb'ın hikayesi ile başlayan metin, Hz. Hamza'nın İslamiyet'i kabulü, İslam'ın ilk harp sancaktarı, İslam'ın ilk seriyeleri ve kumandaları, Mescid-i Dırar ve 31 Mart Vakası benzerliği, Mute Savaşı ve Girid Meselesi, Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi, Tebük gazvesi gibi konularla devam etmektedir. Metin içerisinde ayrıca yer yer Mesnevi'den beyitlere de yer verilmektedir. Eserin bir medhal olarak nitelendirilmesi ve nihayetinde de "birinci tertibin sonu" ifadesiyle birlikte "ikinci tertib inşallah yakında intişar edecektir" ifadelerine yer verilmesi, çalışmanın devam edeceği kanaatini oluştursa da bu teşebbüsün akim kaldığı anlaşılmaktadır.¹⁸

13. Ahmed Râsim, *Küçük Târih-i İslâm*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1326, 144 s. [Dış kapaktaki tarih: 1327]

Mekteb-i Rüşdiye talebelerine yönelik kaleme alınan eser, Hz. Peygamber'in dünyaya gelişinden Sultan Abdülmecid'in vefatına kadarki süreci ihtiva etmektedir. Dört bölüm olarak tasnif edilen kitapta, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidin dönemi bir bölüm, Emeviler, Abbasiler ve Tavaif-i Mülûk başlıkları da ayrı birer bölüm teşkil etmektedir. Müellif, her mühim gördüğü bahsin altına birer "hülâsa" başlığı açarak, öğrencinin meseleye daha iyi vâkıf olmasına gayret etmeyi amaçlar. Sade ve kısa ibarelerle inşa edilen metinde, çocukların anlamasının güç olduğu düşünülen Arapça ve Farsça kelimeler için de eserin sonuna bir lügatçe eklenmiştir. Dönem metinlerinde nâdir görülen Emevi hanedâlığını ve Muâviye b. Ebû Süfyân'ı öven ifadeleri Ahmed Rasim'in söylemlerinde de görmek mümkündür.

14. A[li] Nüzhet [Ali Cevad], *Yeni Küçük Târih-i İslâm*, Dersââdet: Bâbîâlî 18 Numaralı Matbaa, 1327, 54 s.¹⁹

İbtidaiyye Mektepleri programına uygun olarak neşredildiği belirtilen eser, küçük bir ders kitabı mahiyetindedir. Hz. Adem'den başlayarak Endülüs'ün tarihiyle biten küçük eserde, Hz. Adem'den Hz. İsa'ya kadar gelen Peygamberler

18 Tâhirülmevlî, özellikle *Beyânu'l-Hak* mecmuasında İslam tarihine dair tefrikaları bulunmakla birlikte bunların ekseriyetinin dergi sayfalarında kaldığı görülmektedir. Tefrikanın ilk metni için bkz. Tâhirülmevlî, "Târih-i İslâm Sahâifinden: İslâm'ın İlk Alemleri ve İlk Alemdârı", *Beyânu'l-Hak*, I/13 (15 Kânun-ı Evvel 1324), 278-280. Bu yazı aynı zamanda eserde yer verilen ilk metindir.

19 Eserin bu baskısında müellifin ismi zikredilmezken tespit edebildiğimiz diğer (Dersââdet: Vezirhânında 48 numaralı matbaa, 1328; İstanbul: A[rtin] A[şaduryan] ve M[ahdumları] Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, 1332) baskılarında müellifin ismi yer almaktadır. Bu baskılar arasında dil açısından ve içerik bakımından oldukça sınırlı farklılıklar bulunmaktadır.

hakkında kısa bilgiler verilmekte akabinde İslam'ın ortaya çıkışı, Hz. Peygamber'in nübüvvet dönemi, Hulefâ-yi Râşidin dönemi, Emevi ve Abbasi Devletleri ve sonrasında ortaya çıkan Müslüman hânedanlıklar hakkında kısa bilgiler sunulmakta son olarak da Tatar Hanları ve Endülüs Tarihi kısaca işlenmektedir. Eser, 13 ders olarak taksim edilmiş ve her dersin nihayetinde dersin konusuna dair "imtihan sualleri" eklenmiştir. Eserde ayrıca metin içerisinde geçen bazı Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin dipnotta sözlük anlamları verilmiştir.

15. Zâkir Kadirî [Ugan], *Hayat-ı Muhammed, Kazan, 1911, 140 s.*

Eser, müellifi ve basıldığı coğrafya itibariyle bibliyografyada bulunan metinlerden arasında farklı bir konuma sahiptir.²⁰ Hz. Peygamber'in terceme-i hâli ve talimini kaleme alacağını belirten müellif, Hz. Peygamber'in siretinin iyi anlaşılması için gelmiş olduğu coğrafyanın siyasî, dinî ve edebi hayatının da bilinmesi gerektiğini vurgulamakta ve eserine de bu konuları ele alarak başlamaktadır. Arap Yarımadasıyla başlayan eser, Arap milletleri onların ilim ve edebiyatları, Yahudiler gibi başlıklarla devam etmekte akabinde Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine dönemleri ele alınmaktadır. Kronolojik bir usulle kaleme alınan eserde, "Resulün Mektupları", "Ümmühât-ı Mü'minîn" ve "Resul – Köleler" gibi müstakil başlıklar da açılmıştır. Genel olarak incelendiğinde, dönemin İslam tarihi metinlerinde yaygınlık kazanan siyasî (hürriyet, meşveret vb.) ve dinî meselelerinin anlatımda vurgulanması, Hz. Peygamber'in beşerî yönünün öne çıkarılması, hissi mucizelerinin neredeyse hiç zikredilmemesi gibi hususlar metin açısından dikkat çekmektedir. Ugan, mukaddime bahsinde "Kur'an, Hadis ve tarihen olarak müttefikun aleyh bulunan menba'lardan alınıp tertip" edilen eserinin, orta derece mektep ve medrese talebeleri için yazdığını belirtmektedir.

16. Ali Reşad²¹-Ali Seydî, *Târih-i İslâm Haritalı ve Resimli, İstanbul: İkdâm Matbaası, 1327, 144 s.*

Rüşdiye Mektebinin birinci senesi için kabul edilen programa uygun olarak kaleme alınan eserde ilk olarak muallimlere birkaç husus hatırlatılmaktadır. Eserin sade bir dil ile tertip edilmek istenilmesine rağmen bunda tam anlamıyla muvaffak olunamadığını söyleyen müellifler bunun sebebini "Lisan-ı avamımız henüz lisan-ı ilm olacak kadar mahzar-ı islah" olamamasını göstermekte ve bu nedenle eserin sonuna Arapça ve Farsça bazı kelimeler için bir lügatçe verdiklerini ifade etmektedirler. Ayrıca "Şakirdânı ezbercilikten kurtarmak" maksadıyla her

20 Osmanlı'nın son dönemi haricinde Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında tercüme ve telif faaliyetleriyle İslam Tarihi alanında katkılar sunan Tatar Türklerinden Zâkir Kadirî Ugan ve İslam Tarihçiliği hakkında yapılmış geniş bir çalışma için bkz. Gülşen Karagözoğlu, *Zâkir Kadirî Ugan Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve İslam Tarihi Çalışmalarındaki Yeri*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015).

21 Ali Reşad'ın, genellikle bilimsel tarih çerçevesinde kaleme aldığı tarih eserleri özelde de İslam tarihi metinleri hakkında geniş değerlendirmeler için Bayram Eyüp Ertürk tarafından hazırlanan doktora tezine müracaat edilebilir. Bayram Eyüp Ertürk, *Ali Reşad ve Tarihçiliği*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999)

faslın sonuna "hülâsa" eklediklerini ve yine talebeleri "muhakeme-i tarihiyeye alıştırmak" için "muhakeme" unvanıyla muhtasar sorular hazırladıklarını aktarmaktadırlar. "Medhal" bölümünde tarihin tarifi, faidesi, aksâmı ve re's-i târih başlıkları kısaca ele alınmaktadır. "Tarih-i Enbiyâ" başlığı verilen birinci kısımda âlemin yaratılışından Hz. İsa'ya kadar ekseriyetle Kur'an'da zikredilen peygamberlerin kıssalarına yer verilmektedir. "Asr-ı Saadet" serlevhasını taşıyan ikinci kısım ise "Arabistan ve Ahval-ı Arap"la başlayarak sırasıyla Hz. Peygamber'in hayatı ve şemali incelenmektedir. "Hulefâ-yi Raşidin" olarak isimlendirilen üçüncü kısım ise dört halife ve sonrasındaki Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin dönemi ağırlıklı olarak fetih hareketleri ve yaşanan siyasi hadiseler kısaca işlenmektedir. Dördüncü ve beşinci kısımda ise sırasıyla Emevi, Abbasi, Endülüs Emevileri ve Tevaif-i Mulûk dönemleri konu edinilmekte eserin yedinci kısmında ise Haçlı Orduları ile yapılan muharebelerden bahsedilmektedir. Eserin son kısmında ise İslam Medeniyeti bahsi kısaca ele alınmaktadır.

17. Ali Seydî, *Hükûmât-ı İslâmiye Tarihi, c. I, Dârulhilâfe: Artin Asaduryan Matbaası, 1327, 286 s.*

Meşrutiyet dönemi aydınlarından ve aynı zamanda maarif tarihinin önemli simalarından olan Ali Seydî Bey'in bu eseri, on cilt olarak planlanmış olsa da sadece "Zaman-ı cahiliyet ve asr-ı saadet" başlığını taşıyan ilk cildi neşredilebilmiştir.²² Ali Seydi Bey söz konusu bu ciltte, ilk olarak tarih ve tarihçilik üzerine bir değerlendirmede bulunmakta akabinde eserine hilkatten kısaca bahsederek giriş yapmaktadır. Devamında Arabistan coğrafi yapısı ve Arapların siyasî, dinî, sosyal, iktisadî, edebî tarihlerini ele alarak bir noktasiyla Hz. Peygamber'in "sebeb-i bi'set"ini temellendirmeye çalışmaktadır. Akabinde Hz. Peygamber'in vefatına kadarki tarihi süreç incelenerek burada, bazı batılı müelliflerin İslamiyetin kılıç zoruyla kısa sürede yayıldığı şeklindeki iddialarına da cevap vermektedir. Eserin nihayetinde Hz. Peygamber'in şemalinden metrukâtına, ailesinden ashabına dair çeşitli bilgiler sunulmaktadır. Ali Bey'in, meseleleri ele alırken yer yer dinî ilimlerin yanında arkeoloji, coğrafya gibi modern bilimlere de başvurarak izahta bulunması II. Meşrutiyet döneminde revaçta olan tarihçiliğinin (bilimsel tarihin) somut bir yansımasıdır.

18. Ali Seydî, *Târih-i İslâm'dan Birkaç Yaprak: Aşere-i Mübeşşere'nin Terceme-i Ahvâl ve Menâkıbı, İstanbul: Selanik Matbaası, 1327, 64 s.*

Aşere-i Mübeşşere isimlerinin bütün Müslümanlar tarafından bilinmesine rağmen onların "menâkıb-ı sâmiyye ve terâcim-i ahvâl-i mühimmesine" dair hususlarda malumat sahipliğinin pek az olduğunu vurgulayan müellif, bu eksikliği gidermek amacıyla eserini kaleme aldığını belirtmektedir. Eserin neredeyse üçte

²² Ali Seydi Bey, eserinin kapağında diğer ciltlerin içeriğini sırasıyla şöyle sıralar: Hulefâ-yi Raşidin, Hulefâ-yi Emeviye, Hulefâ-yi Abbasiye [sehven Hulefâ-yi Raşidin yazılmış], Endülüs Tarihi, Tavâif-i Mulûk-i Arab, İran Tarihi, Türk-ler ve Selçukiler, Târih-i Osmanî (699-1000), Târih-i Osmanî (1000-1300).

ikilik bölümünü, Aşere-i Mübeşşere'den olan ve aynı zamanda Hulefâ-yi Râşidin olarak bilinen ilk dört halife teşkil ederken geri kalan bölümde ise sırasıyla, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Saïd b. Zeyd hakkında muhtasar bilgiler yer almaktadır.

19. Düzceli Yusuf Suad, *Akvemu's-Siyer*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası, 1327, 496 s.

"Yalnızmekâtibve medâristetalebenin okuyacağı bir kitap değil, bilâkışhakâyik-i âliye-yi idrâk ve temâşa merakında bulunan bilâ-istisnâ her sınıf insanların kemâl-i zevk ve lezzetle ve teyemmünen okuyacağı bir kitâb-ı müstetâbdır"²³ birinci cildinin yayınlanmasından sonra neşredilen 8 sayfalık tanıtım broşüründe kitabın hitap ettiği okuyucu ve iddiası bu cümleler ile ortaya koyulmaktaydı. 6 cilt olarak düşünülen, formalar halinde yayınlanan bu eser, Hz. Peygamber'in nesebinden başlayarak nübüvvetin dördüncü yılına kadarki süreç ele alınabilmektedir. En doğru siyer (Akvemu's-Siyer) iddiasıyla neşredilen eser, dönemin siyer metinlerine göre hem usûl hem de üslup bakımından farklıdır. Eserde ağır bir dil kullanılması yanında, tercüme etmeksizin Arapça şiir ve kasidelere yer verilmekte ve aynı zamanda dönem metinlerinde oldukça mesafeli yaklaşılan hissi mucize anlayışı İslam tarihinin bir hakikati olarak savunulmaktadır.²⁴

20. Hilmizâde İbrahim Rifat, *Hazret-i Ali Radiyallahu anh Cemel Vak'ası*, Dersaâdet: y.y., 1327, 20 s.

"Vak'a-i müessife" olarak tanımlanan Cemel Vak'asının başlangıcından nihayet bulmasına kadarki süreci ele alan müellif, diğer küçük eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de yer yer diyalog metinleri ile meseleyi okuyucusuna daha etkili bir şekilde sunmaya çalışmıştır.

21. Hilmizâde İbrahim Rifat, *Ömer b. Abdülaziz Yahut Padişah Böyle Olmalı*, Dersaâdet: y.y., 1327, 16 s.

"Eslâfta öyle zevât vardır ki terâcim-i hâlleri ahlaf için numûne-i imtisal olabilir zaten târih ve vukuat sâlîfe-i maziyenin âyinesidir. Bir vaka nakl olundu mu masal gibi dinlememelidir. Her şeyde felsefe ve ledünniyât aramalıdır. Öyle olmazsa insanlar hiçbir şeyden istifade edemez. Kader böyle imiş bizim aklımız

23 Tanıtım broşüründe eser ismi Türkçe Akvemu's-Siyer olarak zikredilmiştir.

24 Düzceli Yusuf Suad'ın usûl ve üslup bakımından dönemin yaygın İslam Tarihi yazıcılığından nasıl ayrıştığını ve gerek Batıcıların gerekse İslamcılarının "kaynaklara dönüş" düşüncesi çerçevesinde tasfiye ettikleri başta Hz. Peygamber'in hissi mucizeleri gibi konuları benimseyerek nasıl "geleneğin sesi" haline dönüştüğünü, hakkında kaleme alınan çalışmalarda görmek mümkündür. Akvemu's-Siyer'in neşredilmesi akabinde dönem matbuatında başta Kılıçzâde Hakkı'nın bu esere yönelik tenkitleri ve müellifin ona cevapları çerçevesinde Düzceli Yusuf Suad'ın ve eserinin II. Meşrutiyet dönemi konumuna dair bir çalışma için bkz. Güllü Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad", *DİVAN* XV/29 (2010/2), 63-93; Yıldız ayrıca bir başka çalışmada, Düzceli Yusuf Suad'ın II. Meşrutiyet dönemi öncesinde kaleme aldığı bir diğer siyer telifi olan *Mir'atü's-Şuûn'u* ile *Akvemu's-Siyer* eserlerinin karşılaştırmalı bir tahlilini yapmakta ve müellifin geleneksel tavrının bu süreçte nasıl daha da belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Bkz. Güllü Yıldız, "İki Siyer Tek Müellif: Düzceli Yusuf Suad'ın Siyer Telifleri", *Otur Baştan Yaz Beni*, ed. Abdülhamid Kırmızı (İstanbul: Küre Yayınları, 2013), 227-272.

idrâk eylemez der de âmiyane geçecek olursak maksudumuz akîm kalır. Buharın tazyikinden tencere kapağının atıldığını gören zât derhal sebebinin tahkik eyledi de buharın kuvvetini anladı. Vapurları makineleri icat eyledi” sözleriyle eserine giriş yapan müellif “ifade” başlığı altında Müslüman toplumunun Avrupa’ya nazaran geri kalmışlığı ve sebeplerine dikkat çekmekte ve bunu -dönemin yaygın kanaati olan- yönetim tarzlarıyla, Müslümanların cahillik ve taassup düşünceleri ile ilişkilendirmektedir. Bu çerçevede “Hakiki paşa [padişah] nedir?” ve “Hükümet nasıl olmalıdır?” sorularını Ömer b. Abdülaziz örneği üzerinden ele almakta ve onun Hicaz Valiliği ve Halifelik dönemlerindeki uygulamalarını okuyucunun nazar-ı dikkatine sunarak Müslüman bir idareci nasıl olması gerektiğine dair bir profil çizmektedir.

22. İbrahim Cûdî, *Târih-i Enbiyâ ve İslâm*, Trabzon: Kitapçı Hamid Matbaası, 1327, 192 s.

“Tarihe dair bir iki söz” başlıklı medhal kısmında Trabzonlu İbrahim Cûdî Efendi, tarihin tanımı, kısımları, faydası ve kaynağı hakkında kısa bilgiler sunmaktadır. Eserin birinci bölümünü kısas-ı enbiya kısmı oluşturmakta ve Hz. Adem’den başlayarak Hz. İsa’ya kadar ekseriyetle Kur’an’da zikredilen peygamberler hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Kısas-ı Enbiya bahsinin nihayetinde peygamberlerin kıssaları üzerinden bir değerlendirmede bulunan müellif okuyucuya kıssalardan çıkarılacak ibretleri, maddeler halinde sunmaya çalışmaktadır. Gerek bu husustan gerekse metin akışında yer yer dipnotlarla getirdiği izahlardan müellifin tâlimi bir tarih perspektifine sahip olduğu söylenebilir. Eserin ikinci kısmı İslamiyet’in ortaya çıkışı ile başlatılarak Hz. Muhammed’in hayatı merkeze alınmakta vefatına yakın zuhur eden yalancı peygamberler meselesiyle mücadelesi incelenmektedir. Vefatı sonrasında henüz defnedilmeden ortaya çıkan hilafet tartışmaları ve Hz. Ebû Bekir’e biat süreci de bu kısımda ele alınmaktadır. Akabinde Hz. Peygamber’in vasıfları ve güzel huylarından bahsedilerek, evzâc-ı mutahhara ve ashab-ı kirâmı hakkında kısa bilgiler aktarılmaktadır. Bölümün nihayetinde ise “Âhkâm-ı şer’iyye ve esaslarına dâir bir iki söz” başlığı altında Hz. Peygamber dönemi ortaya çıkan edille-i şer’iyye üzerinde kısaca durulmaktadır. Eserin kalan üçte birlik kısmında ise Hulefâ-yi Râşidin’den başlanarak sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri, Asya ve Afrika’da ortaya çıkan Müslüman devletleri ve son olarak Timurlular, Moğollar, haçlı seferleri konu edinilmektedir. İbrahim Cûdî, her ne kadar mekteplerde Osmanlı Tarihi adına müstakil dersler ve metinler okutulsa da kaleme aldığı İslam Tarihi metninde Osmanlı’yı bu tarihten dışarıda tutamayacağını belirterek, kuruluşu hakkında kısaca bilgi vermekte akabinde Osmanlı Sultanlarını sıralayarak “Safha-i İstîlâ, Safha-i Vukûf, Safha-i İnhitat, Safha-i Teceddüd” şeklinde sınıflandırdığı Osmanlı dönemleri hakkında muhtasar bir bilgiler sunmaktadır.²⁵

²⁵ Eserde her ne kadar mektepler için de kaleme alındığına dair bir ibare yer almasa da söz konusu metnin ilk mekteplerde okutulduğu tespit edilmiştir. Bkz. Mehmet Lütfü Mutman, “İbrahim Cudi Efendi”, *Ülkü* IV/39 (Mart 1950), 20.

23. Komisyon, *Musavver Târih-i İslâm*, İstanbul: Artin Asaduryan ve Mahdumları Matbaası, 1327, 141 s.

"1325, 1326 sene-i tedrisiyesine mahsus olmak üzere erbâb-ı ihtisâsdan müteşekkil komisyonlar tarafından mekâtib-i rüşdiyye ve idâdiye tedrisatı için tanzim ve tahrir" olunduğu belirtilen eserde, ilk olarak giriş babında tarihçilik üzerinde durulmakta ve tarihin tanımından tarihçiliğe kadar kısa bilgiler içeren küçük bir tarih usûlü bilgisi verilmektedir. Akabinde hilkatten başlayarak ekseriyetle Kur'an-ı Kerim'de zikredilen peygamberler ve İsrailoğulları hakkında kısa bilgiler sunulmaktadır. Eserin ikinci kısmı ise Hz. Peygamber öncesi Arabistan coğrafyası ve Araplar hakkında muhtasar bilgiler, cereyan eden bazı hadiseler (Zemzem Kuyusu, Fil Vakası) ve Hz. Peygamber döneminden müteşekkildir. "Devr-i Hulefâ" başlıklı üçüncü kısımda ise Hulefâ-yi Râşidin'den Abbasilerin yıkılışına kadarki tarihi süreç incelenmektedir. Eserin dördüncü bölümünde ise XIV. yüzyıla kadar Afrika, Asya ve İspanya'da, başta Müslüman hanedanlar olmak üzere tarih sahnesinde yer alan bazı hanedanlıklar hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Eserin beşinci ve son bölümde ise yaklaşık iki asır süren Haçlı seferleri hakkında okuyucuya muhtasar bilgiler sunulmaktadır. Eser, metin içerisinde konularla irtibatlı olarak kullanılan yaklaşık 15 adet görsel (harita, fotoğraf ve gravürler) ile zenginleştirilmiştir.

24. Mehmed Şakir [Çörüş], *Mu'cizâtü'l-Enbiyâ*, İstanbul: Matbaa-i Ahmed Kâmil, 1327, 208 s.

Eserini "Şimdiye değin enbiya-i İ'zam hazerâtının mu'cizât-ı bâhirelerinden bâhis türkiyu'l-ibare bir kitaba tesadüf edilemediğinden istifade-i umumiye ve sebep-i mağfîret-i daiyânem mülâhazasıyla kutub-i mu'tebereden" topladığını zikreden alay müftüsü Mehmed Şakir Efendi, ilk olarak mucizenin imanın bir gereği kabul edilmesi hususu üzerinde durmakta akabinde de Hz. Adem'den başlayarak Hz. İsa'ya kadar Kur'an-ı Kerim'de isimleri zikredilen peygamberlere ait hissi mucizeleri maddeler halinde aktarmaktadır.²⁶ Bu peygamberlere ait her bir mucizeyi aktarırken Hz. Peygamber'in de benzer bir mucizeye sahip olduğuna da işaret etmektedir. Enbiya arasında en çok mucizesi olduğu vurgulanan Hz. Peygamber bahsine gelindiğinde sırasıyla; "inşikâk-ı kamer ve redd-ü şems mucizeleri", "Mi'rac-ı Şerif mucizeleri", "Az taamı çoğaltmak mucizeleri", "Ağaçların nübüvvetlerine şehadetleri ve davetlerine icabeti", "Gaybden haber vermek mucizeleri", "Duaları ve kabul olmak mucizeleri", "Ahvâl-ı melâike ve cinne dair mucizeleri" ve "İrhâsât ve kerâmât ve delâil-i nebevîyeleri" başlıkları altında 150'den fazla farklı hissi mucizelerden bahsedilmektedir. Eserin "hâtîme" bahsinde ise "veli" ve "kerâmet" bahsi ele alınarak kerametın de tıpkı mucizeler gibi hakikat olduğu üzerinde durulmaktadır. Mehmet Şakir'in mucizeler ve

²⁶ Yaklaşık 130 farklı mucizeye yer veren müellif, Hz. Âdem ile Hz. İsa arasında en çok mucizesini aktardığı peygamber 17 farklı mucize ile Hz. Musa'dır.

keramet ekseninde böyle bir eser ortaya koymasını hiç şüphesiz mucizeleri tasfiye eden dönem düşüncesine bir itiraz olarak okumak mümkündür.

25. İbn Emin Seydişehrî Mahmud Esad, *Târih-i Dîn-i İslâm*, c. I (Medhal), Dersaadet: Matbaa-i Hayriyye, 1327/1329, 647 s; c. III (Kısm-ı Mekkî), 2. Baskı, İstanbul: Cihan Biraderler Matbaası, 1342, 294 s; c. IV (Kısm-ı Medeni), Dersaadet: Matbaa-i Hayriyye, 1326/1328, 576 s.²⁷

Modernleşme dönemi Osmanlı'nın önemli din ve devlet adamlarından biri olan Seydişehrî Mahmud Esad'ın bu telif eseri, dönemin en hacimli metinlerinden biridir. II. Meşrutiyet dönemi öncesinde de baskıları bulunduğu tespit edilen eserin, ilk cildi ağırlıklı olarak Arap yarımadasının coğrafi, sosyo-kültürel, siyasî, dinî ve diplomatik tarihinden müteşekkildir. "Medhâl" başlığıyla neşredilen cildin başında aynı zamanda "Târih-i Dîn-i İslâm'ın mahiyeti ve faidesi, mevsûkiyeti ve taksimi" hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Bu bahiste aynı zamanda siyerin "en kadim ve en muteber" kaynakları arasında gördüğü dört siyer müellifinden (İbn İshak, İbn Hişam, Vâkidî, Taberî) de bahsetmektedir. "Kısm-ı Mekkî" cildinde, Hz. Peygamber'in nesebi hakkında bilgilerle başlanarak doğumundan hicrete kadarki yaklaşık 53 yıllık süreç ele alınmaktadır. "Kısm-ı Medeni" cildi ise Hz. Peygamber'in hicretten irtihaline kadarki dönemi ihtiva etmektedir. Eserin ilk cildinde (medhal) "târih-i umumînin taksim-i müsellesine itibar edilmeyerek kendine mahsus bir taksim ihtiyar" olunduğunu belirten müellif, bu taksimi bir medhal, beş devre ve bir hâtime olarak belirtmektedir. Medhali, Arap yarımadasının ahval-i coğrafiye ve tarihiyesine münhasır kılarken, beş devri sırasıyla Hz. Peygamber'in dönemi, Hulefâ-yi Râşidin dönemi, Emeviler devri, Abbasiler devri ve Araplardan sonra gelen İslam devletleri dönemi olarak sınıflandırmaktadır. Taksim "hâtime" bahsinin ise İslam medeniyetine dair olduğunu zikretmektedir. Her ne kadar böyle bir taksimden bahsetse de eserinde bu usûle başvurmadığı görülmüştür.

26. İbnü'l-Nüzhet Cevad [Ali Cevad], *Târih-i İslâm'a Bir Nazar*, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1328, 47 s.

İbtidaiye mekteplerinin ikinci senelerinde okutulmak üzere kaleme alınan eser, "Kısa-ı Enbiya", "Zuhur-u İslâm" ve "Hilafet-i İslamiye" başlıklı üç kısımdan müteşekkildir. İlk kısım hilkat ve Hz. Adem'den başlayarak hıristiyanlık ve Hz. İsa bahsi ile bitmektedir. İkinci kısım Arap coğrafyası ve Araplar hakkında bir giriş yapılarak akabinde asr-ı saâdet bahsi konu edilmektedir. Üçüncü kısımda ise Hulefâ-yi Râşidin döneminden başlayarak Emeviler, Abbasiler, Tavâif-i Mülûk, Selçuklular, Tatar Hanları, Haçlı Savaşları konuları işlenmektedir. Eserin sonunda "Âlem-i İslâm – Hulâsa" başlıklı kısa metinde başta Hz. Ömer olmak üzere Hulefâ-yi Râşidin halifelige geldikten sonra hayatlarında ciddi bir değişiklik yaşanmadığı

27 Yapılan incelemelerde Seydişehrî'nin *Tarih-i Dîn-i İslâm* kitabının üç cilt olarak neşredildiği tespit edilmiştir. Gerçek kütüphanelerde yapılan araştırmalarda gerekse akademik çalışmalarda *Tarih-i Dîn-i İslâm*'ın ikinci cildine rastlanmamıştır. Dolayısıyla Mekke ve Medine ciltlerinin ikinci ve üçüncü ciltler olduğu düşünülmektedir.

bunun aksine Şam valiliğinden hilafete geçen Muâviye b. Ebû Süfyân'ın şatafatlı hayata başladığından bahsedilmektedir. Ayrıca bu bahiste Emevi ve Abbasilerin fetih hareketleri özetlenmektedir. Eserde konularla irtibatlı olarak fotoğraf, harita, resim gibi yirmiyeye yakın görsel kullanılmıştır.

27. Mahmud Esad [Seydişehir], *Târih-i İslâm*, İstanbul: Kütüphane-i İslâm ve Askeri-İbrahim Hilmi, Matbaa-i Hayriye, 1328, 195 s.

Seydişehir'nin, Rüştiye mektebi talebeleri için kaleme aldığı eserinde, hilkatten başlayarak sırasıyla, Peygamberler tarihini, İslâm'ın ortaya çıkışı ve Hz. Peygamber dönemini, Hulefâ-yi râşidin devrini, Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri dönemlerini, akabinde Asya ve Afrika'da Osmanlı'nın ortaya çıkışına dek hakimiyetini sürdüren Müslüman hanedanlıkları, Haçlı seferleri ve son olarak İslam medeniyeti hakkında bilgiler vermektedir. Eserinin son bölümünü oluşturan "Medeniyet-i İslâmiye" bahsinde, İslam medeniyetinin batıya etkisinden bahsetmekte ayrıca hâlihazırdaki durumunu kısaca değerlendirmektedir. Eserde ayrıca bolca harita, gravür ve fotoğraf gibi görseller kullanılarak metin zenginleştirilmeye çalışılmıştır.²⁸

28. İbnülcevad Efdaleddin [Tekiner], *Muhtasar İslâm Tarihi*, c. I, [İstanbul]: Kader Matbaası, 1328, 455 s.²⁹ [Dış kapaktaki tarih: 1329]

Târih-i Osmanî Encümeni üyeliği, Dârülfünûn muallimliği gibi görevleri üstlenen Efdaleddin Tekiner'in³⁰ kaleme aldığı eser, Mekteb-i Sultanî'de okutulmak üzere daha evvel neşrettiği *Tarih Dersleri – Birinci Kısım: Duvel-i İslâmiye Vekâyi'i* adlı çalışmasının yeni bir usülle yazılmış daha mufassal bir hâlidir. Nitekim ilk kaleme aldığı eserin girişinde "ifade" bahsi altında bu durumu belirtmiş ve bir nevi bu eserine işarette bulunmuştur. İlk eserine nispetle oldukça mufassal ve yeni bir usûl ile kaleme alınan bu çalışmada müellif, yine İslâm'dan önce Arabistan'ın coğrafi, kültürel, dinî ve siyasî yapısından başlayarak Emevîlerin nihayetine kadarki süreci dört bölümde ele almaktadır. İlk çalışmada neredeyse hiç değinilmeyen Hz. Peygamber'in hayatı ikinci bölümde müstakil olarak değerlendirilmiş akabinde "Hulefâ-yi Râşidin Devri" ve "Hulefâ-yi Emeviye Devri" bölümleri incelenmiştir. Metinde ayrıca eser için hazırlandığı görülen, üç farklı döneme (Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidin ve Emeviler) ait İslam dünyasının haritası yer almaktadır. Eserde, Corci Zeydan başta olmak üzere,

28 *Târih-i İslâm* eseri II. Meşrutiyet öncesinde ve sonrasında farklı baskılar yapsa da (İstanbul: Cemal Efendi Matbaası, 1315, Dersaadet: Matbaa-i Hayriyye: 1327) ilk kez görsel malzeme bu baskıda kullanılması dolayısıyla bu baskıyı esas aldık.

29 Dış kapakta "Birinci Cild Birinci Kısım" ibaresiyle birlikte "132 tarihine kadar Devlet-i İslâmiye vekâyi'ini şamildir" ibaresi yer alırken iç kapakta "Birinci Cild: Yedi yüz târih-i hicrisine kadar vekâyi-i İslâmiyeyi câmidir" ifadesi yer almaktadır.

30 Efdaleddin Tekiner'in hayatı ve tarihçiliği hakkında yapılan bir çalışma için bkz. Eyüp Baş, "Târih-i Osmânî Encümeni Kurucularından Efdaleddin (Tekiner) Beyin Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği Üzerine", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2005), 167-204; Söz konusu bu çalışmada Efdaleddin Bey'in *Tarih Dersleri – Birinci Kısım: Duvel-i İslâmiye Vekâyi'i* adlı eserine dair bir bilgi verilmemektedir.

Mesudî, Abdurrahman Şeref ve Seyyid Emir Ali'nin çalışmaları kaynak olarak kullanılmaktadır.

29. Lütfullah Ahmed [Naci Kasım Açık], *Hayat-ı Muhammed, c. I, İstanbul: Resimli Kitap Matbaası, [1329]/1331, 336 s.; Hayat-ı Hazret-i Muhammed, c.II, Dersaadet: Kader Matbaası, 339-656 s.; Hayat-ı Hazret-i Muhammed, c. III, Dersaadet: Kader Matbaası, 659-1053 s.*

Lütfullah Ahmed esas adıyla Naci Kasım, II. Meşrutiyet döneminde kaleme aldığı siyer metniyle hem kendisi hem de eseri hakkında birçok tartışmayı beraberinde getirmiş İran asıllı bir ailenin oğlu ve aynı zamanda İstanbul Maarif kütüphanesinin kurucusudur.³¹ Lütfullah Ahmed, eserini formalar halinde basıp akabinde üç cilt olarak bir araya getirmiştir. “Bir dinin ahkâmındaki hikmetleri, hakikatleri layıkıyla anlamak, bir dinin ruhuna tamamıyla nüfuz etmek için o dini tebliğe, talime memur olan zât-ı muhteremin hayatını, harekâtını, sekenâtını tedkik ve taklid” eyleminin gerekliliğinden bahseden Lütfullah Ahmed akabinde İslam dünyasında Müslümanların “ne zaman hayat-ı Muhammediyeyi kendilerine numune-i imtisal ittihaz ettilerse” yükseldiklerini “her ne zaman o kudsî enmüzec-i hayattan uzaklaştılsa” alçaldıklarını zikrederek eserinin sebep-i telifine dair okuyucusuna bir bilgi vermektedir. Arap yarımadasının coğrafi, siyasî ve sosyo-kültürel tarihinden başlayarak Hz. Peygamber'in hayatını ele almaya başlayan müellif ilk cildini hicretin başlangıcı ile nihayete erdirmektedir. Hicret süreci ile başlayan ikinci cilt ise Uhud harbinin sonuna kadar devam etmektedir. Üçüncü cilt ise Uhud harbinden Hz. Peygamber'in vefatına kadarki tarihi süreci ihtiva etmektedir. Kronolojik bir biyografi metni kaleme alan Lütfullah Ahmed, eserinde Kütüb-i Sitt'e'den klasik İslam tarihi eserlerine (*el-Megâzi, Ahbâru'z-zaman, Murûcu'z-zeheb, el-Kâmil fi't-Târih, Vefeyâtül'-a'yân, Mevâhibü'l-Ledüniyye* vd.) İbn Haldun'un *Mukaddime*'sinden Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ*'sına kadar birçok islamî literatürden faydalandığı gibi Caussin de Perceval, Alois Sprenger, William Muir, Louis Amelie Sedillot ve Reinhart Dozy gibi birçok şarkiyatçının metinlerine de -zaman zaman tenkit için de olsa- atıflarda bulunmaktadır. Lütfullah Ahmed, aynı zamanda hadiseler ile ayetleri irtibatlandırmakta ve esbâb-ı nüzule dair önemli bilgiler de sunmaktadır. Müellif ayrıca birinci cildin

31 Lütfullah Ahmed'in siyer yazma konusunda ehil olmadığından, eserinin Seydişehir Mahmud Esad Efendi'nin *Tarih-i Din-i İslâm*'dan metninden intihal olduğuna kadar Tâhirülmevlevî tarafından dillendirilen birçok iddia ve yarım kalan tartışmalar için bkz. Güllü Yıldız, “Devr-i Cedid” ve Din: Sultan Reşad Döneminde Siyer Tartışmaları”, *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*, (Ankara: TBMM Milli Saraylar), 1034-51. Tâhirülmevlevî'nin tenkit yazılarının neden yarım kaldığı bilgisini yine kendisinden öğrenmekteyiz. Kendisinin yaptığı eleştirilerinin ilmi bir sahada gerçekleştiğini belirten Tâhirülmevlevî, Seydişehir Mahmud Esad Efendi'nin meseleye dahil olmasıyla tenkit yazılarının akim kaldığını aktarmıştır. Ona göre Esad Efendi'nin *Tarih-i Din-i İslâm* eserinden intihal yapıldığını belirterek Lütfullah Ahmed'e saldırması meselenin “ilmi sahadan” çıkarak “garez vadisine” dökülmesine sebebiyet vermiştir. Mahmud Esad Efendi'nin bu çıkışı olmasaydı tenkit makalelerine devam edeceğini söyleyen Tâhirülmevlevî aynı zamanda ciddi bir eser meydana geleceğini de eklemektedir. Bkz. Tâhirülmevlevî (Olgun), *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, 2. Baskı, (İstanbul: Nehir Yayınları, 1991) 58; Naci Kasım hakkında kısa bir biyografi çalışması için ayrıca bkz. Mehmet Erken, “Naci Kasım Açık (1884-1963)”, *Müteferrika* 57 (2020/1), 247-253.

sonunda kronolojik anlatımın dışında bir zeyl olarak Kur'an-ı Kerim hakkında Avrupalı müelliflerin mütalaalarını ele alıp değerlendirmekte, diğer semavi kitaplar ile Kur'an arasındaki ilişkiyi izah etmeye çalışmaktadır.

30. İzmirli İsmail Hakkı, *Siyer-i Celile-i Nebeviyye, Dârulhilafe: Tevsî-i Tıba'at Matbaası, [1329]/1332, 154+5 s.*

Klasik bir tarih eserinden ziyade bir usûl kitabı mahiyetini taşıyan eserde müellif, siyerin önemi, İslamî ilimlerdeki yeri ve kaynakları hakkında giriş mahiyetinde bilgiler sunmakta akabinde de hâdis usûlüne dair bilgiler vermektedir. "Yazacağımız siyer-i celile-i nebeviyye rivâyetten ve dirâyeten, naklen ve aklen intikâd-ı ilmîyi, muhâkeme-i ilmiyyeyi muhtevi olacaktır. Buna mebnî siyer-i celile-i nebeviyye ve târih-i İslâmî me'hazlerinden tetebbu' ederek vekâyi' ve ahbârı intikâd etmek için vekâyi' ve ahbârın sıhhat ve kizbine başlıca medâr olan esânid-i sahîha ve râciha ile esânid-i vâhiyyeyi, ahvâl-i ruvât ve rivâyâtı, meşâhir-i kezzâbini ahbâr-ı mevzû'a ve za'ife-i müştahreyi beyan edeceğimiz" sözleriyle kaleme alacağı siyer kitabının üslûbunu aktaran müellif bu çerçevede, isnad çeşitleri, hadis türleri gibi konuları ele almakta bu bölümde 52 adet muteber olmayan meşhur kitap ve risaleleri sıralamakta ve kısa notlarla tanıtmaktadır. Eserin üçte birini teşkil eden bölüm ise konularına göre ayırıp tek tek ele aldığı mevzu ve zayıf hadislerdir. Bu bölümde İzmirli İsmail Hakkı sırasıyla "Hilkat hadisleri", "Siyer-i Enbiya'ya müteallik olanlar", "Vekâyi-i sâlifeye müteallik olan ehâdis", "Vekâyi-i seniyye-i Ahmediye'ye ait ehâdis", "Mu'cizât-ı Nebî'ye ve havarik-i âdiye ait ehâdis", "Menâkıb ve mesâlib-i ashab ve ahyara ait hadisler", "Emkineye ait hadisler", "Menâkıb-ı eyyam ve leyalie ait hadisler" ve "Menâkıb ve mesâlib-i akvama ve eşhasa dair hadisler" başlıkları altında toplamda 260 rivayeti kaynaklarıyla beraber değerlendirerek, genelde İslam tarihi özelde de siyer yazımı açısından bunların kullanılmasının problemine dikkat çekmektedir. Müellif, eserinin girişine koyduğu "mukaddemat" başlığı ve nihayetine düştüğü "temme'l-mukaddemat" ifadesi ile çalışmanın bir giriş olduğu kanaatini oluştursa da bu alanda devamını getirmemiştir.

31. Manastırlı İsmail Hakkı, *Hak ve Hakikat, Dârulhilafetülâliye: Sırat-ı Müstakim Matbaası, 1329, 242+6 s.*

Abdullah Cevdet'in Reinhart Dozy'den tercüme edip neşrettiği *Tarih-i İslâmiyyet* eserine reddiye olarak kaleme alınan eser için kronolojik veya tematik bir İslam tarihi metni olarak bahsetmek zordur. İlk olarak *Sırat-ı Müstakim* mecmuasında tefrika olarak kaleme alınan metinler nihayetinde bir araya getirilerek müstakim bir eser haline almıştır. Araplar, haniflik ve İslam hakkındaki bazı iddialara yönelik yanıtları ve özellikle Hz. Peygamber'in şahsiyetine yönelik ortaya atılan bazı iddialara (ümmilik meselesi, nübüvvetinin ispatı ve mucize meselesi, histeri hastalığı vb.) cevapları metni İslam tarihi ve siyer açısından kıymetli kılmaktadır. Eserde klasik ve modern döneme ait birçok kitaptan da istifade edilmiştir: *el-İsâbe*

fi temyizi's-sahabe, Üsdü'l-Gâbe, eş-Şemailü'l-Muhammediyye, Kitâbü't-tabakâti'l-kebir, Sîretu İbn Hişâm, el-Keşşaf, Şerefu'l-Mustafa, Meâlimü'l-yakin fi sîreti seyyidi'l-mürselin, Kısas-ı Enbiyâ, İnsanü'l-uyûn fi sîreti'l-emîni'l-me'mûn, Delâilü'n-Nübüvve, Kâmusu'l-A'lâm vb.

32. Mehmed Abdülkadir, Çocuklarıma Küçük Resimli Haritalı İslam Tarihi, Saadet ve Tefeyyüz Kütüphanesi, Dersaâdet: Mürettibin-i Osmâniye Matbaası, 1329, 64 s.

Mekteb-i Saâdet Müdürü Mehmed Abdülkadir, Hz. Adem'den başlayarak İslâmiyet öncesinde ekseriyeti Kur'an'da zikredilen Peygamberler, Hz. Peygamber'in Hayatı ve Nübüvveti, Hulefâ-yi Râşidîn devri, Emeviler, Abbasiler, Haçlı Seferleri, Osmanlıların ortaya çıkışı gibi konu başlıklarını maddeler halinde ve oldukça muhtasar bir şekilde, harita, resim ve fotoğraf gibi görsellerle zenginleştirerek çocuk okuyucusuna sunmaktadır. Her bölüm başlığının sonunda bölüme dair sorulara da yer vermektedir. Mekâtib-i ibtidaiyenin ikinci senelerine mahsus programına uygun olarak, sade bir dil de kullanılarak kaleme alınan bu eserin önsözünde kısa bir tarih tanımı yer almakta ve tarihin kısımları hakkında bilgi verilmektedir.

33. M. Sâfi, İcmâl-i Târih-i İslâm, Dersaâdet: Tefeyyüz Kütüphanesi, Kasbar Matbaası, 1329, 62+2 s.

İbtidâi mektepleri programına uygun olarak hazırlanan eserde, Hilkatten başlanarak Hz. Peygamber dönemine kadar Peygamberler tarihi ve Nuh tufanı gibi hadiseler ilk olarak ele alınmakta akabinde "İslamiyet" bahsinde Hz. Peygamber'in hayatı incelenmektedir. "Devr-i Hulefâ" başlıklı üçüncü bölümünde ise Hulefâ-yi Râşidîn döneminden başlanarak sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri ve Tavaif-i Mülûk hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Bölüm sonunda ayrıca Haçlılar'a dair kısa bilgiler içeren "Ehl-i Salib" başlığı da yer almaktadır. Konular, maddeler halinde ele alınırken ayrıca her konu sonunda mevzuya dair sorular ve bazı izahlar da bulunmaktadır.

34. Seyyid Emir Ali, Musavver Târih-i İslâm, trc: Mehmed Rauf, Dersaâdet: Kanaat Kütüphanesi Matbaası, 1329, 320+11 s.

Hindistan ricâlinden ve aynı zamanda Hindistan Hilafet Hareketi'nin önemli temsilcilerinden olan Seyyid Emir Ali'nin kaleme aldığı ve Dârulfünûn edebiyat tarihi muallimlerinden, *Resimli Kitap* sermuharriri Mehmed Rauf'un tercüme ettiği eserde, ilk olarak Arabistan coğrafyası ve milletleri incelenerek sırasıyla Hz. Peygamber dönemi, "Cumhuriyet" başlığı altında Hulefâ-yi Râşidîn dönemi ve Emeviler ve Abbasiler devri ele alınmaktadır. Abbasiler'de Mütevekkil dönemine kadarki süreç ağırlıklı olarak ele alınmakla birlikte Mütevekkil'den Kâim bi-Emrillah arasındaki dönem (847-1063) genel hatlarıyla anlatılmaktadır. Eser Selçuklular ve Tuğrul Bey hakkındaki bilgilerle nihayete ermektedir. Eserde

siyasi tarih haricinde aynı zamanda dönemlerin sosyo-kültürel hayatı hakkında da genel bilgiler okuyucuya sunulmaktadır. Eser, aynı zamanda kullanılan harita, resim ve fotoğraf gibi görseller ile zenginleştirilmiştir.

35. Behçet Kâmi, *Târih-i İslâm – Çocuklar için*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, Kitapçı Arakel Matbaası, 1330, 64 s.

Meşrutiyet dönemi gazetecilerinden Behçet Kâmi'nin bu eseri "Mektep Âlemi Külliyyâtından" neşredilmiştir. Müellif, "meram" bahsinde, o zamana dek yazılan tarih ve coğrafya kitaplarının problemlerine işaret etmekte ve eseri telif etme sebebini ortaya koymaktadır; Genellikle tarih ve coğrafya kitaplarının "az hacme çok malumat sıkıştırma" usûlünü benimsediklerini ve bunun da öğrencileri son derece yoran "okuyup öğrenmekten ziyade ezberlemeye" sevk ettiğini ifade etmektedir. Eserlerin "muğlak birtakım kelimeler, tabirlerle" dolu olmasından, "bazı hurâfat mecmuası düzme kitapların" çocuk yetişkin fark etmeksizin ellerinde bulundurulmasından da rahatsızlık duymaktadır. Ona göre "Târih-i İslâmî harfiyen ezber bildiği halde Hz. Muhammet (s.a.v.)'i sathî bir surette bile anlamamış biçare" öğrenciler yok değildir. Bu sebeple tarih için önemli olan bir ezber usûlü değil onu sevdiren ve anlaşılmasını kolaylaştıran bir usûlün benimsenmesidir. Hz. Adem'in yaratılışı ile başlanılan eserde sırasıyla Hz. İsa'ya kadar -ekseriyetle Kur'an-ı Kerim'de- zikredilen peygamberler hakkında oldukça muhtasar bilgi verilmektedir. Buraya kadarki bölümlerde her peygambere açılan bahisler hulasa edilmekte ve sualler sorulmaktadır. Eserin ikinci bölümünde ise Araplar ve Arabistan coğrafyası hakkında kısa bir bilginin ardından Fil Vakası, Hz. Peygamber dönemi çok kısaca işlenmektedir. Her biri ayrı başlıklar altında değerlendirilen Hulefâ-yi Râşidin dönemi (Hz. Hüseyin de dahil) ve sonrasındaki Emevi, Abbasi, Endülüs Emevileri ve Tavaif-i Mülûk dönemleri hakkında ikişer sayfayı geçmeyen bilgiler verilmektedir. Oldukça sade bir dil kullanılan eserde, müellifin tarihi hadiselerle -özellikle Emeviler'e- yönelik tenkitlerine de şahit olmaktadır.

36. H. Hamdi Uşşakî, *Yeni Târih-i İslâm*, c. I, İstanbul: Tanin Matbaası, 1330, 289 s.

Medâris-i Âliyede okutulmak üzere "fünûn-i sâireden" de faydalanılarak kaleme alındığı ifade edilen eserde "medhal" başlığı altında tarih usûlü üzerinde durulmakta, genel olarak Tarih ilminin özeldede İslam Tarihinin ehemmiyeti ve faydasından bahsedilmekte, tarihin sahasından söz edilmektedir. Giriş bölümünde ayrıca tarihin çeşitli tanımları üzerinden okuyucuya bir tarih perspektifi sunulmaya çalışılmaktadır. Ele aldığımız bu ciltte hilkatten başlanarak Peygamberler tarihi hakkında geniş bilgiler verilmektedir. Eserde israiliyata yönelik bir dikkat vurgusu söz konusu olmakla birlikte özellikle İsrailoğulları bahislerinde yer yer Tevrat'a atıfların yapıldığı da görülmektedir. Eserin birinci cildi Hz. İsa sonrasında ortaya çıkan Hıristiyan mezhepleri arasındaki ihtilaflar ve

İzmit Konsili ile bitmektedir. Bazı araştırmalarda söz konusu eserin ikinci cildine dair atıflar yapılsa da³² yaptığımız kütüphane taramalarında eserin ikinci cildini maalesef bulamadık.

37. Midhad Sadullah [Sander], *Haritalı ve Resimli Yeni Târih-i İslâm*, [İstanbul]: Vezirhân 58 Numaralı Matbaa, 1331, 191 s.

Bir ders kitabı olarak kaleme alınan eserde, “Tarihe ait bazı malumat” başlığı altında kısaca tarihin tarifi, faydası, taksimi hakkında bilgiler verilmektedir. Eserin ilk kısımda “Târih-i Enbiyâ” başlığı altında hilkatten itibaren Hz. Peygamber’e kadar gelen Peygamberler tarihi ele alınmıştır. “Târih-i İslâm” başlıklı ikinci kısımda ise, İslamiyet’in ortaya çıktığı Arap Yarımadası ve Araplar hakkında bilgilerle başlanarak Hz. Peygamber’den Osmanlıların ortaya çıkışına kadarki siyasi tarih ağırlıklı bir metin inşa edilmiştir. Bu kısımda, Hulefâ-yi Râşidîn, Emeviler, Abbasiler, Endülüs Emevileri, Müslüman hanedanlıklar, Haçlı Seferleri ele alınmış ayrıca “İslam Medeniyeti” hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Maddeler halinde kaleme alınan eserde, diğer ders kitabı mahiyetindeki İslam tarihi eserlerinde olduğu gibi konu başlıklarının sonunda konuyla alakalı sorulara da yer verilmiştir. Ayrıca metin içerisinde geçen bazı terkipler ve kelimeler için dipnotta açıklamalar yapılmaktadır. Metin içerisinde konuların sonunda “muhakemat”a yer verildiği gibi ara ara meselelerle irtibatlı tarihi hikayeler de okuyucuya sunulmuştur. Eserin kapağında belirtilen “herkesin anlayabilmesi için gayet sâde ve selis bir üslup” vurgusunu metinde görmek mümkündür.

38. Tâhirülmevlevî, *Târih Hulâsaları*, [Dersâdet]: Matbaa-i Amedi, 1331, 47 s.

“Medâris-i İslâmiye Talebelerine” hitaben kaleme alınan metinde ilk olarak Arap kavimleri dört sınıfa ayrılarak (Bâide, Âribe, Müsta’ribe, Müsta’cibe) incelenmekte, Arap idarelerinden bahsedilmekte ve sonrasında da Hz. Peygamber’in soyu hakkında bilgiler verilmektedir. Giriş bilgilerinin akabinde ise “Asr-ı Saadet” serlevhası altında Hz. Peygamber’in doğumundan vefatına kadarki dönem sade bir dille muhtasar ve öz bir şekilde kaleme alınmıştır.

39. İhsan Şerif, *Çocuklara Târih Dersleri*, Dersâdet: y.y., 1331, 78 s.

Maarif tarihinin önemli simalarından olan İhsan Şerif Saru, Mekâtib-i Sultanîyye ve İbtidaiyye’de okutulmak üzere kaleme aldığı eserinde, Hulefâ-yi Râşidinden başlayarak akabinde sırasıyla “Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Hamza, Hz. Halid b. Velid, Halid b. Ebû Eyyûb el-Ensâri, Sa’d b. Ebi Vakkas, Ömer b. Abdülaziz, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Musa b. Nusayr – Tarık b. Ziyad, Me’mun, Hazret-i İmam-ı A’zam, Selahaddin Eyyûbi - Kılıç Arslan, Harun Reşid, Abdurrahman el-Gâfiki,

32 Mehmet Çog, kaleme aldığı çalışmasında bu eserin toplamda 400 sayfa olmak üzere iki ciltten müteşekkil olduğunu ilk cildin Hz. Muhammed’e kadarki Peygamberler zamanına ikinci cildin ise İslamiyet öncesi Arap tarihi ve Hz. Muhammed’in dönemine ait olduğunu aktarmaktadır. Bkz. Çog, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği*, 74.

Abdurrahman-i Sâlis, Timurlenk, Emir Nevruz, Cengiz, Ebû Müslim Horasanî, Celaledin Harizmşâhi, Hulâgü, Ertuğrul Gazi, Sultan Osman, Barbaros Hayreddin, Turgut Reis, Fatih Sultan Mehmet, Şehzade Süleyman Paşa, Alemdar Mustafa Paşa, Hacı İlbey, Sırsındığı Muharebesi, Birinci Kosova Muharebesi, Alaaddin Paşa, Seydî Reis, İbn Kemal, Zenbilli Ali Efendi, Yavuz Sultan Selim, Sokullu Mehmet Paşa, Kanuni Sultan Süleyman, Köprülü Mehmed Paşa, Kuyucu Murad Paşa, Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa, Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, Cezzar Ahmed Paşa, Yıldırım Sultan Beyazıd, Mustafa Reşid Paşa, Mithat Paşa, Gazi Osman Paşa, Selim-i Sâlis ve Nizâm-ı Cedid, Tiryaki Hasan Paşa, Kırım Muharebesi, Son Osmanlı ve Rus Muharebatı, İlan-ı Hürriyet 10 Temmuz 1324, Trablusgarp Muharebesi ve Balkan Muharebesi” gibi kişiler ve hadiseler hakkında menkıbevi bir anlatım sunmaktadır.³³ Metin akışında kronolojiye uyulmaması ve özellikle meşrutiyet döneminin “adalet, hürriyet” gibi yaygın ifadelerinin kullanılması dikkat çeken hususlardır.

40. Ali Cevad, *Musavver Târih-i İslâm ve Mehd-i Medeniyet-i Arabistan*, c. I, İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi, 1332, 270 s; c. II, İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi, 1332, 302 s.

Son dönem Osmanlı'nın önemli coğrafyacılarından Ali Cevad Bey tarafından kaleme alınan eserde çalışmanın kapsamı ve eserin kıymetine dair kitabın iç kapağında şu ifadeler yer verilmektedir: “Arabistan'ın takisimat-ı kadîme ve hâzırası – İklim ve mahsulat – Kable'l-İslâm Arap hükümetleri – Şedâd, Zülkarneyn, Belkis vesaire – Vak'a-i ashab-ı fil ve Ebrehe – Zuhûr-u İslâm ve velâdet-i seniyye-i nebeviyye – Zaman-ı Saadet-i iktiran Hazret-i Muhammed – Gazavât-ı celile-i cenâb-ı Peygamberî – Hulefâ-yi Râşidin – Mulûk-i Emeviye ve hulefa-yi Abbasiye – Medeniyet-i şarkiye ve garbiyenin mukayesesi vesairden bâhis şimdiye kadar misli vücûda gelmemiş eserdir.” Eserin içeriğine dair bu bilgiler zikredilse de incelenen iki ciltte konuların yarım kaldığı anlaşılmaktadır. İki kısımdan müteşekkil ilk ciltte ilk olarak Arabistan'ın siyasî, coğrafi ve sosyo-kültürel tarihi mufassal bir şekilde incelenirken ikinci kısım ise İslamiyet'in ortaya çıkışı ve Hz. Peygamber'in doğumundan hicretin başlangıcına kadarki tarihi süreç ele alınmaktadır. Hicretin başlangıcı ile başlayan ikinci cilt Hz. Peygamber'n vefatı ile nihayete erdirilmektedir. İkinci cildin sonunda Hz. Peygamber'in tekfini, defni ve halife seçimlerine dair yaşanan tartışmaların yakında neşredilecek “Tarih-i Hulefâ”nın ilk kitabında ele alınacağı zikredilmiştir. Eserde 30'a yakın kullanılan görsellerde Arabistan'daki şehirlere, kutsal mekanlara, tarihi yapılara ve insanların kıyafetlerine dair çizimler ve fotoğraflar yer almaktadır. Müellif ekseriyetle Hz. Peygamber'in nübüvvet sonrasındaki hayatını seriyye ve gazveler üzerinden işlemektedir.

33 Eserin ikinci baskısında (Dâruhilafetitaliyye: Kanaat Matbaası, 1334) metin akışı içerisinde ayrıca bazı şahıslara ait görsellere de yer verilmiştir.

41. Ahmed Hâlid [Yaşaroğlu] (Muallim), *Muhtasar Târih-i İslâm*, İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi, 1332, 185 s.

Meşihat-ı İslâmiye ders vekâleti tarafından medreselerin birinci sınıflarında okutulmak üzere kabul edilen eser, Arabistan coğrafyası ve Araplar hakkında kısa bir giriş ile başlayarak sırasıyla Hz. Peygamber, Hulefâ-yi Râşidin, Emeviler, Abbasiler dönemi ile devam etmekte ve Abbasi döneminde kurulan başta Endülüs Emevileri olmak üzere dönemin Müslüman hanedanlıklarının siyasi tarihleri ele alınmaktadır. Eserin nihayetinde ise Haçlı seferleri ve İslam medeniyeti hakkında bilgiler verilmektedir. Müellif, İslam medeniyeti bahsini işlerken, modern Batı medeniyetinin temellerinin İslam medeniyeti ile atıldığını dolayısıyla dönem Müslümanların cehaletten kurtulmaları gerektiğini ifade ederek eserini "Müslümanlar uyanınız!" çağrısıyla bitirmektedir.

42. Ali Reşad, *Çocuklara Tarih Dersleri: İslâm, Türk ve Osmanlı Meşâhiri*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332, 115 s.

Dârülfünûn Ortaçağ ve Yeniçağ Tarih müderrislerinden Ali Reşad Bey'in Mekâtib-i Sultaniye ikinci sene Tarih dersi programına göre kaleme aldığı bu eseri, muhteva bakımından İhsan Şerif'in kaleme aldığı *Çocuklara Tarih Dersleri* kitabıyla neredeyse birebirdir. Şerif'in eserinden farklı olarak "Fatih Sultan Mehmet, Son Osmanlı ve Rus Muharebatı, İlan-ı Hürriyet, Trablusgarp Muharebesi ve Balkan Muharebesi" başlıkları incelenmiştir. Metin içerisinde ayrıca yer yer görsellere de yer verilmiştir.

43. Celal Nuri, *Hâtemu'l-Enbiyâ*, İstanbul: Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, 1332, 327 s.

"Hazret-i Peygamber'in zamanını, muhitini, ırkını, efkârını, hissiyatını, ashabını tedkikten sonra bir takım tefahhusât-ı ruhiyeye girişeceğiz. Asker kumandanı, reis ve imam-ı hükûmet, vâzi-i kânun, bâni-i devlet, diplomat, siyasi, müdir ve müdebbir, müdevvin-i usûl-i ahlak, şâri', kelimenin mâna-yı gayr-i Kur'aniyesiyle şâir, hekîm, ferd, ilâ-âhirihi, olmak üzere Muhammedu'l-Mustafa'yı tasvir ve mehmâemken, şekl-i sabîhini tariften sonra en esaslı noktaya geleceğiz: Beşeriyete dîn-i kat'isini veren Hazret-i Muhammed'i mütalaa edeceğiz." Mahmud Es'ad efendiye ithafen kaleme aldığı mukaddimesinde bu sözlere yer veren Celal Nuri, nasıl bir siyer metni inşa ettiğine açıkça işaret etmektedir. Hz. Peygamber'in ictimaî, ahlakî, siyasî ve idarî yönlerinin, en genel ifadeyle beşerî yönünün öne çıkarıldığı bu eser, hem II. Meşrutiyet dönemi hem de Cumhuriyet döneminde kaleme alınan Hz. Peygamber'in beşerî özelliklerinin öne çıkarılarak kaleme alınan eserlerin ilk örneğini teşkil etmektedir. Kitapta öncelikle Hz. Peygamberin münasebet kurduğu toplumsal ve siyasal muhit detaylı olarak ele alınarak akabinde onun genel tarih ve dinler tarihi bakımından oynadığı rol üzerinde durulmaktadır. Döneminin İslâm tarihi metinlerinden farklı olarak Hz. Peygamber'in dehası, mizacı, seciyeleri işlenmekte akabinde de siyasî, askeri

liderliği üzerinde durulmakta ve en nihayetinde tarihteki bazı din adamlarıyla (Sakyamoni Buda, Pavlus, Pierre l'Ermite, Saint Augustine, Martin Luther vd.) kıyaslanmaktadır. Eserde ayrıca Gustave le Bon, Ernest Renan, Reinhart Dozy gibi birçok batılı müellifin fikirlerine atıflar yapılarak değerlendirilmektedir.³⁴

44. Lütfullah Ahmed, *Hayat-ı Hulefâ-yi Râşidîn: Hayat-ı Hazret-i Ebû Bekir es-Sıddık, Dersaadet: Maarif Kütüphanesi, Necm-i İstikbal Matbaası, 1332, 81 s.*

"Hayat-ı Hulefâ-yi Râşidîn" serisinin ilk kitabı olan eserde, Hz. Ebû Bekir'in Sakifetü Benî Sâide'de hilafete seçilmesinden itibaren irtidat hadiselerinden Kur'an'ın toplanmasına ve fetih hareketlerine kadar birçok mesele ele alınmaktadır. Eserin nihayetinde bulunan "Ebû Bekir es-Sıddık'ın Hayat-ı Hususiyesi" başlığı altında ise, onun hilafet öncesi hayatı ve şahsiyeti incelenmektedir. Hulefâ-yi Râşidîn serisinin³⁵ ilk kitabı olarak kaleme alınan eserin mukaddimesinde, Hulefâ-yi Râşidîn'in döneminin önemine vurgular yapılmakta ve bu seri kaleme alırken kullanılan İslâm ve Batı kaynakları³⁶ zikredilmektedir. Lütfullah Ahmed, metin içerisindeki bazı meseleler hakkında yer yer dipnotta izahatta da bulunmaktadır.

45. Lütfullah Ahmed, *Hayat-ı Hulefâ-yi Râşidîn: Hayat-ı Hazret-i Ömerü'l-Fâruk, Dersaadet: Maarif Kütüphanesi, Kader Matbaası, 1332, 82-164 s.*

Hz. Ömer'in hilafet dönemini üç bölümde ele alan müellif, ilk bölümde Hz. Ömer'in hilafete geçmesinden hilafetin dördüncü senesine kadar cereyan eden hadiseleri (Dimaşk'ın Fethi, Sebepleri ve sonuçlarıyla Kadisiye Savaşı, Basra şehrinin kurulması, Beytül-Makdis'in ele geçirilmesi vd.), ikinci bölümde hilafetin dördüncü yılından yedinci yılına kadar (h. 16-19) meydana gelen olayları (Sasânîlerle mücadele, Musul'un fethi, Kufe şehrinin inşası, Namaz vakitlerinin tayini ve hicri takvimin kullanılması, Humus Savaşı, Irak'ta askeri hareketler ve Huzistan'ın fethi vd.) ve son bölümde ise hilafetin yedi ve onuncu seneleri (h. 19-23) arasındaki süreci (Mescid-i Nebevi'nin genişletilmesi, Nihavend'in fethi, Azerbaycan'ın Fethi ve Hemedan ayaklanması vd.) işlemektedir. Hz. Ebû Bekir'e dair kitabında olduğu gibi eserin "Ömerü'l-Faruk'un Hayat-ı Hususiyesi" başlığı altında Hz. Ömer'in doğumundan hilafet öncesi hayatına ve şahsiyetine dair bilgiler sunulmaktadır. Eserde, bazı meselelere izahatta bulunmak, bazı kelimelerin anlamlarını vermek üzere yer yer dipnot kullanılmaktadır.

34 Eser ve müellif hakkında hazırlanan bir yüksek lisans çalışması için bkz. Habip Demir, *Celal Nuri (İleri) ve İslam Tarihçiliği*. (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).

35 Dört kitap olarak planlanan serinin bu ilk kitabında, her eserin içeriği detaylı olarak paylaşılmıştır. Yapılan araştırmalarda, Lütfullah Ahmed'in sadece Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e dair eserleri kaleme alabildiği görülmüş Hz. Osman ve Hz. Ali'ye dair kaleme almayı planladığı eserlere dair içerik haricinde bir bilgiye ulaşılamamıştır.

36 Zikredilen bazı kaynaklar şu şekilde ifade edilebilir: *Kitabu Ravzateyn fi Ahbârî'd-devleteyn, Kitabu'l-Evâil* (gayri matbû), *Kitâbu'l-egâni, Tarihu Ebu'l-fidâ, Futuhu'l-buldân, Mu'cemu'l-buldân, el-Kâmil fi't-tarih, Mukaddime, Mürûcû'z-zehab, Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, Henri Lammens, *Hükûmet-i Ashab-ı Selâse* (Beyrut Baskısı), Sedillot, *Historie des Arabes*, Caussin de Perceval, *Essai sur l'histoire des Arabes* vd.

46. Esad, *Tahlilî ve Tenkidî Târih-i İslâm*, I. Cild, Dârulhilâfetülaliyye: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336, 146+3 s.³⁷

Eser, klasik bir siyasî tarih metni olmaktan ziyade gerek içerdiği konularla gerekse usûlüyle bir İslam siyaset felsefesi, İslam Medeniyet tarihi metni muhtevasını da taşımaktadır. İki bölümden müteşekkil eserin “İslam’ın teşkil ettiği hey’et-i siyasiyenin derece-i vus’at ve şevketi” başlığını taşıyan ilk bölümünde ağırlıklı olarak İslam siyaset düşüncesi incelenmektedir. Bu bölümde Uhuvvet, müsavaat, adalet ve istibdad gibi II. Meşrutiyet dönemi sıkça kullanılan sloganlara atıflar yapılmakta, “İslam’da uhuvvet” ve “İslam’da Müsavaat” gibi başlıklar atılmaktadır. İkinci bölümü ise Arap yarımadası ve kabileleri, İslam öncesi Arapların sosyo-kültürel tarihinden başlayarak Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidin dönemi ile devam etmekte ve Emeviler ve Abbasiler dönemi ile nihayete erdirilmektedir. Abbasi hilafeti ele alınırken aynı zamanda çok kısa bölümler halinde Abbasi hilafetine bağlı kurulan Müslüman devletler hakkında da kısaca bilgiler verilmektedir. Söz konusu metni dönemin diğer İslam tarihi metinlerinden farklı kılan husus hiç şüphesiz takip ettiği usûldür. Hz. Peygamber’den Abbasiler’e kadar ele alınan her dönemi siyasi, iktisadi, askeri, sosyo-kültürel olarak ayrı ayrı tahlil etmektedir. Ayrıca “hayat-ı aile ve kadın” gibi güncel meselelerle de irtibatlı müstakil başlıklar açılmaktadır. Metinde içerisinde siyasi hadiseler ele alınırken meselelerin genel İslam hukuku çerçevesinde değerlendirmeleri de yapılmaktadır. Örneğin; Bedir gazvesini anlattığı bölümde İslamiyet’in diğer devletlerin savaş hukuklarından nasıl ayrıştığına dair hususlar dile getirilmektedir. Müellif, eserine vermiş olduğu isme riayet ederek metinde sık sık tahlil ve tenkidlerde bulunmakta, Corci Zeydan’ın *İslam Medeniyeti Tarihi* ve İbn Haldun’un *Futuhâtü’l-Mekkiye* adlı eserinden alıntılar yapmakta ve ayrıca yer yer -özellikle Hz. Peygamber’in ahlakını ele aldığı bahiste- hadis metinlerinden ictibasta bulunmaktadır. Eserin kapağında belirtilen cilt sayısı metnin devam ettirilmesi gayesini gösterse de ikinci cildine rastlanmamıştır.

37 Bu eserin müellifi hakkında bazı araştırmalarda ciddi bir bilgi karışıklığı söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Eserin kapağında da görüleceği üzere bu metnin müellifi, Meclis-i Âyan Tahrirat Mümeyyizi ve Medresetü’l-Vâizin Tarih-i İslam ve Tarih-i Edyan müderrisliği yapan, Bursalı Mehmet Tahir’e göre Amasyalı olduğu belirtilen Mekteb-i Mülkiye mezunu Esad Bey olmasına rağmen, bazı çalışmalarda eserin Seydişehirli Esad Efendi’ye nispet edildiği görülmüştür. Müellifin, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i Edyan* (Dârulhilâfetülaliyye: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1336) adıyla da farklı bir eseri bulunmaktadır. Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmiri, 1342), III/24. Eserin, Mahmud Esad Seydişehirî’ye ait olduğunu ortaya koyan ve bu metin üzerinden tarihçiliğini değerlendiren bir çalışma için bkz. Ali Erdoğan, *Mahmud Es’ad Seydişehirî: Hayatı, Eserleri ve İslâm Tarihçiliği’ndeki Yeri*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002), 51-53; Bu eserin gerek modern tarih telakkisinin kıymetli bir örneği olması gerekse dönemin önemli müelliflerinden İzmirlî İsmail Hakkı tarafından tenkide tabi tutulması hakkında müstakil bir araştırma yapılmasını elzem kılmaktadır. İzmirlî İsmail Hakkı’nın 12 Kânun-ı Sâni [1332 tarihli tenkid yazısı için bkz. İzmirlî İsmail Hakkı, *Tahlilî ve Tenkidî Tarih-i İslam Tenkidî* (İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirlî İsmail Hakkı Bey, 03757), 10; İzmirlî İsmail Hakkı Bey’in tenkid yazısının tarihi ve tenkid metninde zikredilen sayfa numaraları ile metindeki sayfa numaralarının uyumsuzluğu dikkate alındığında değerlendirmeye aldığımız bu nüshanın ikinci baskı olma ihtimali bir hayli fazladır.

47. Midhad Sadullah [Sander]-Muallim A[abdür-rauf] Memduh-Muallim Ahmed Halid [Yaşaroğlu], *Küçük Mekteplilere İslam Büyükleri*, İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, 1337, 47 s.

Eserin mukaddimesinde yer verilen “Bizden evvel gelen insanların başından neler geçmiş olduğunu, onların nasıl ileri gittiğini, neden mahvolduklarını, bugünkü icadların nasıl vücuda geldiğini, ecdadımızı, milletimizi, vatanımızı bize ‘tarih’ öğretir.” ifadeler metnin neden kaleme alındığına dair bir ipucu vermektedir. Nitekim her milletin kendi büyüklerini tanıması ve onlara benzemesi gerektiğini savunan müellifler bu çerçevede “İslam Büyükleri” olarak zikrettikleri bazı isimleri ele almaktadırlar. İhsan Şerif’in çocuklar için kaleme aldığı eserinde yer alan çoğu kişileri zikretmekle birlikte iki eser arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Bu eserde yer alan Orhan Gazi ve Sultan Murad Hüdavendigâr bahisleri İhsan Şerif’in eserinde bulunmazken, İhsan Şerif’in işlediği Cengiz, Ebû Müslim Horasanî, Celaleddin Hârizmşah, Hülâgû Sırp Sındığı Muharebesi, Birinci Kosova Muharebesi, Alaeddin Paşa, Seydî Reis, Cezzar Ahmet Paşa, Yıldırım Sultan Bayezid, Midhat Paşa, İlan-ı Hürriyet 10 Temmuz 1324, Trablusgarp Muharebesi ve Balkan Muharebesi bahisleri bu eserde yer verilmemiştir. Eserde İhsan Şerif’in aksine kronolojik bir sıralamanın yer aldığı da görülmüştür.

48. Hüseyin b. Tevfik el-Konevî, *Siyer-i Celile-i Nebeviyye ve Şemâil-i Şerife-i Mustafaviyye*, İzmir: Ahenk Matbaası, 1338, 272 s.

Fatih Dersiâmlarından olan müellif, eserine verdiği isimden hareketle ilk olarak “Siyer-i Nebeviyye” ve “Şemâil-i Şerif”nin ne demek olduğu hangi konuları ihtiva ettiğini ele almaktadır. “Siyer-i celile-i nebeviyye ve Şemâil-i aliyye-i Mustafaviyye’yi öğrenmek isteyen ihvân-ı dinimizin kolaylıkla okunup anlaşılacak bir siyer kitabı bulmak hususunda müşkilata maruz kaldıkları görülmektedir” ifadeleriyle bir nevi eseri kaleme alma sebebini ortaya koyan yazar, ayrıca genelde var olan siyer kitaplarının Arapça yahut Türkçe olarak kaleme alınanların da “tarz-ı kadîm üzere muğlak ibarelerle” kaleme alınmış olmasından mütevellit o tarz metinlerin anlaşılmasının zor olduğunu belirtmektedir. Formalar halinde neşredilen eserde, her ne kadar yazar tarafından Siyer-i Nebeviyye kısmının Hz. Peygamber’in doğumundan vefatına kadar dört ana bölümden müteşekkil olacağı belirtilse de gerek elimizdeki nüshadan ve gerekse yaptığımız araştırmalardan hareketle eserin yarım kaldığı kanaati hâkim olmuştur. Hz. Peygamber’in soyu ve Mekke’nin durumu ile başlayan eser hicret dönemi ile yarıda kalmaktadır. Müellif girişte, Hulefâ-yi Râşidin menkıbeleri ve İslamiyet’in asırlar boyunca yayılışını ve günümüzde Asya, Afrika ve Avusturalya’daki durumunu inceleyen ayrı ayrı risaleler de kaleme alacağını belirtse de bu konuları içeren matbu çalışmalarına rastlayamadık.

49. Ömer Ziyaeddin [Dağıstâni], *Kitâbu'l-Mu'cizât li-cemî'i'l-enbiyâ*, Şehzadebaşı: Evkâf Matbaası, 1338/1340, 123 s.

Nakşî-Halidî meşayihinden Ömer Ziyaeddin Efendi, İbn İshak İbrahim b. Muhammed b. Halef b. Hamedân'ın *Mu'cizâtü'l-enbiyâ ala sebîlü'l-ih̄tisâr* başlıklı eserinden derleyerek kaleme aldığı çalışmasında Hz. Adem'den başlayarak Hz. İsa'ya kadar yirmiye yakın peygambere ait yaklaşık yüz farklı hissi mucizenin nasıl gerçekleştiğini ve bunların bir benzerinin Hz. Peygamber'de nasıl zuhur ettiğini aktarmaktadır. Ömer Ziyaeddin Efendi, esas aldığı metinde Peygamberlerin mucizeleriyle ilgili Arapça kısmı alıntılanmakta akabinde tercüme ve şerh düşmektedir. Şerh düştüğü kısımlarda ekseriyetle "mütercim" ifadesine yer vermekle birlikte zaman zaman doğrudan notlar düştüğü de gözlenmiştir. Ömer Ziyaeddin'in vefatına müteakib neşredilen bu eserin girişinde ayrıca Ziyaeddin Efendi'ye ait üç sayfalık bir terceme-i hâl metni de bulunmaktadır.

50. Aksekili Mustafa Hakkı b. Ahmed Rüşdü, *Ecmelü's-siyer li-ekmeli'l-beşer*, İzmir: Marifet Matbaası, [1337/1338]/1340, 55+6 s.

Ödemiş kazası merkez müderrisi Aksekili Mustafa Hakkı, mektep ve medreselerde okutulmak üzere kaleme aldığı eserinde, Hz. Peygamber'in nesebinden başlayarak hayatını kronolojik bir şekilde kısaca ele almakta akabinde de şemâiline dair bilgiler vermektedir. Müellif eserini, *Evcezû's-siyer*, *Akvemu's-siyer*, *Hulâsatu's-siyer*, *Kitâbu'l-vefâ*, *Kitâbu'ş-şifâ*, *Ramûzü'l-ehâdis*, *Şemâil-i Tirmizî*, *Savâbu'l-keîâm fi akâidi'l-İslâm* gibi eserlerden hulasa ederek ve iktibasta bulunarak ortaya koyduğunu zikretmektedir. Eserin sonunda ayrıca Ödemiş Dâru'l-mekârim İbtidâi Mektebi'nin 25 maddelik dâhili nizamnamesi yer almaktadır.

51. M. Şemseddin [Günaltay], *İslâm Târihi*, Birinci Kitap, İstanbul: Evkâf-ı İslâmiyye Matbaası, 1338/1341, 416 s.

Şemseddin Günaltay "vesâik itibariyle şark menâbî'ine, usûl itibariyle de garp müelliflerine istinad ederek" kaleme aldığı eseriyle İslam tarihi alanında hissettiği ciddi bir boşluğu doldurmayı hedeflemiş bu çerçevede yarım kalan bir teşebbüste bulunmuştur. Eserin mukaddimesinde, İslam tarihinin dolayısıyla Hz. Peygamber'in ortaya çıktığı dönemde beraberinde zuhur eden siyasî, idarî, askerî, adlî, malî, ilmi ve dinî faaliyetleri tam olarak anlamak için İslamiyet öncesi Arap tarihini tedkik etmek gerektiği belirtilerek eserin sebep-i telifi ortaya koyulmuştur. Nitekim bu çerçevede müellif, İslamiyet öncesi Arap yarımadasındaki kabilelerden devletlere, şehirlerin tarihinden, tarihi olaylara kadar birçok meseleyi geniş mahiyette ele almıştır. Günaltay, eserini kaleme alırken birçok Müslüman tarihçilerden (Mes'udi, Dineverî, Ya'kubî, İbn Esir, Makrizî, Yakut el-Hamevi, İbn Haldun, Hemedanî, Ebu'l-Fida vd.) istifade ettiği gibi bazı müsteşriklerden (Eduard Glazer, Max Muller, Rene Dussaud, Clement

Huart vd.) de yararlandığını zikretmektedir. Metin içerisinde ayrıca bazı haritalar, çizimler ve fotoğraflar da yer almaktadır.

Sonuç Yerine

II. Meşrutiyet dönemi sonrası ortaya çıkan matbuat hürriyeti, her sahada olduğu gibi İslam Tarihi sahasında da yansıması görülmüştür. Farklı düşüncelere mensup birçok erbâb-ı kalem tarafından elliye aşan Türkçe İslam tarihi metni neşredilmiş ve bu metinler kendilerine has özellikleri ile okuyucuyla buluşmuştur. Bu bibliyografya çalışmasının kapsamı bakımından söz konusu her bir eseri detaylı bir şekilde analiz etmek elbette mümkün olmasa da bu metinlerin muhteva ve usûl açısından öne çıkan özellikleri yansıtılabilmektedir. Yapılan incelemelerde bu eserlerin, II. Meşrutiyet dönemi siyasi düşüncenin örnek metinleri olarak okunabileceği gibi aynı zamanda dönemin tarihçilik düşüncesinin yansımaları olarak da tahkik edilebileceği görülmüştür. Eserler üzerine yapılacak geniş çaplı incelemelerde Meşrutiyet düşüncesinin, daha da özelde “hürriyet”, “adalet” ve “müsâvat” konularının İslam Tarihi metinleri üzerinden nasıl bir okuması yapıldığını, dönemin hassas mevzularının, olaylarının İslam tarihindeki hadiselerle nasıl bir bağlantı kurarak (31 Mart Hâdisesi - Mescid-i Dırar, Mute Savaşı – Girid Meselesi) izah edildiği müşahede edilecektir. Aynı şekilde dönemin yaygın düşüncelerinden pozitivizmin ve bunun bir neticesi olarak bilimsel tarih telakkisinin, söz konusu metinlerde kaynak tercihlerinden, benimsenen usûle kadar nasıl bir etki yarattığı net bir şekilde görülecektir.

Kaynakça

- Avlonyalı Süreyya Bey. *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920) – Hatırat ve Terâcim-i Ahvâl*. haz. Abdülhamid Kırmızı, 2. Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Baş, Eyüp. "Târih-i Osmânî Encümeni Kurucularından Efdaleddin (Tekiner) Beyin Hayatı, Eserleri ve Tarihçiliği Üzerine". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2005), 167-204.
- Birinci, Ali. "Osmanlı Devletinde Matbuat ve Neşriyat Yasakları Tarihine Medhal". *TALİD*, IV/7 (2006), 314-329.
- Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1342.
- Çog, Mehmet. *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Demir, Habip. *Celal Nuri (İleri) ve İslam Tarihçiliği*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Erdoğan, Ali. *Mahmûd Es'ad Seydişehirî: Hayatı, Eserleri ve İslâm Tarihçiliği'ndeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Erken, Mehmet. "Naci Kasım Açikel (1884-1963)". *Müteferrika* 57 (2020/1), 247-253.
- Ertürk, Bayram Eyüp. *Ali Reşat ve Tarihçiliği*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Hacısmailoğlu, Muhammed İhsan. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Türklerinde Siyer Yazıcılığı (1839-1923)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- Hanioğlu, Şükrü. "Meşrutiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. XXIX, Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2004, 388-393.
- Hatipoğlu, İbrahim. "'Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Tarih-i İslâmiyyet'ine Yöneltilen Tenkitler", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3 (1999), 197-213.
- İzmirli İsmail Hakkı. *Tahlili ve Tenkidi Tarih-i İslam Tenkidi*. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı Bey, 03757, 10.
- Kara, İsmail. "Osmanlı-İslâm Dünyasında Yeni Tarih Telakkileri Şehbenderzâde Örneği". *Din ve Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012. 104-118.
- Karagözoğlu, Gülşen. *Zakir Kadiri Ugan Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve İslam Tarihi Çalışmalarındaki Yeri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Kemikli, Nesime Beyza. *Meşrutiyet Dönemi Türkçe Siyer Yazıcılığı Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Köprülüzâde, Mehmed Fuâd. "Tedkik ve Tenkîd: Bizde Tarih ve Müverrihler Hakkında". *Bilgi Mecmuası* I/2 (Kanûn-i Evvel 1329), 185-196.
- Mutman, Mehmet Lütfü. "İbrahim Cudi Efendi", *Ülkü* IV/39 (Mart 1950), 20.
- Nüzhet. *Yeni Küçük Osmanlı Tarihi*. Dersaadet: Tevfik Kütüphanesi, 1325.
- Sarıbaş, Erdal. *Ali Seydi Bey'in Tarih Düşüncesi*. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

- Tâhirülmevlevî, "Târih-i İslâm Sahâifinden: İslâm'ın İlk Alemi ve İlk Alemdârı", *Beyânu'l-Hak*, I/13 (15 Kânun-i Evvel 1324), 278-280
- Tâhirülmevlevî. *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*. 2. Baskı. İstanbul: Nehir Yayınları, 1991.
- Yenilmez, Hasan. "II. Meşrutiyet Dönemi İslam Tarihi Metinlerinde Usul Tartışmaları", *Osmanlı'da İlm-i Târih*. ed. Ercüment Asil v.dğr.. 157-176. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2023.
- Yenilmez, Hasan. *II. Meşrutiyet Dönemi İslam tarihi yazıcılığında oryantalizm etkisi: Dozy reddiyeleri örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yıldız, Güllü. "'Devr-i Cedid" ve Din: Sultan Reşad Döneminde Siyer Tartışmaları". *Sultan V. Mehmed Reşad ve Dönemi*. Ankara: TBMM Milli Saraylar, 2018, 1028-56.
- Yıldız, Güllü. "II. Meşrutiyet Dönemi Siyer Müellifleri Arasında Geleneğin Sesi: Düzceli Yusuf Suad", *DİVAN XV/29* (2010/2), 63-93.
- Yıldız, Güllü. "İki Siyer Tek Müellif: Düzceli Yusuf Suad'ın Siyer Telifleri", *Otur Baştan Yaz Beni*. ed. Abdülhamid Kırmızı. İstanbul: Küre Yayınları, 2013, 227-272.

